

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

D é m è t r e Th é r a i o s, *Le malaise chrétien—Archétypes marxistes de la théologie de libération* (= *Ἡ χριστιανικὴ δυσφορία — Μαρξιστικά ἀρχέτυπα τῆς Θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως*), ἐκδ. Georg-Γενεύη καὶ O.E.I.L. — Παρίσιοι, 1987, σχ. 8ον, σσ. 380).

Συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι ὁ γνωστὸς Καθηγητὴς Δημήτριος Θηραῖος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν προσφέρει πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸ λαμπρὸν ἐκδοτικὸν ἔργον τοῦ ὑπὸ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἐλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ διευθυνομένου ἀκτινοβόλου Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Chambésy Γενεύης). Οὕτως ἐξηγεῖται καλῶς καὶ ἡ ἐν γαλλικῇ γλώσσῃ συγγραφή τοῦ ἔργου τούτου, τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ψυχολογικῆς σκοπιᾶς νὰ προσεγγίσῃ τὸ λίκον ἐπίκαιρον ζήτημα τῆς καλουμένης «Θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως» καὶ τῆς θέσεως, τὴν ὅποیان τείνει νὰ καταλάβῃ αὕτη ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ σημερινοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὡς γνωστὸν ὁ ὅρος «Θεολογία τῆς ἀπελευθερώσεως» κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον χρησιμοποιοῖται διὰ τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν θεολογικῶν κύκλων, οἱ ὁποῖοι ἐρμηνεύουσιν τὸν Χριστιανισμὸν ὑπὸ τὸ πρῖσμα ἐπαναστατικῶν —μαρξιστικῆς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐμπνεύσεως καὶ κατευθύνσεως— κινήματων τοῦ καλουμένου «Τρίτου Κόσμου» ἢ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Τὰ κινήματα ταῦτα στρέφονται ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας καὶ τῆς ὑπὸ πλουσίων χωρῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου ἐκμεταλλεύσεως τῶν πτωχῶν τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν, ὑποστηρίζοντα ὅτι εἰς τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐνυπάρχει οἰονεὶ μία βασικὴ «ἐπιλογὴ» τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν καὶ ἐναντίον τῶν ἐκμεταλλευτῶν πλουσίων. Ἡ «Θεολογία τῆς ἀπελευθερώσεως» δὲν προεβλήθη μόνον ὑπὸ μαρξιστῶν θεολόγων, ἀλλ' ὑπεστηρίχθη ὡς πρὸς τὰς πρακτικὰς ἐπαναστατικὰς συνετείας τῆς καὶ ὑπὸ «προοδευτικῶν» Ῥωμαιοκαθολικῶν, οἱ ὁποῖοι, παραθεωροῦντες τὸ ἀθεϊστικὸν ὑπόβαθρον τοῦ μαρξισμοῦ, συνδυάζουσιν, ὡς μὴ ὠφελε, μετ' αὐτοῦ τὸ ἀπελευθερωτικὸν μήνυμα καὶ τὴν ἀπαράμιλλον κοινωνικὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ ὅποια, ἀναμφιβόλως, κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπων ὑπὸ συνανθρώπων, πρὸς τὴν καθ' ὅλου κοινωνικὴν ἀδικίαν καὶ πρὸς τὴν ἐξαθλίωσιν ὀλοκλήρων πληθυσμῶν. Ἡ κατὰ τῆς «Θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως» ἀσκηθεῖσα κριτικὴ ἐκ μέρους διαπρεπῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν, ὡς λ.χ. ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Βατικανείου Ἐπιτροπῆς διὰ τὰ ζητήματα πίστεως κορυφαίου Θεολόγου καὶ Καρδινάλιου Joseph Ratzinger, ἐπέσήμανε τὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων αὕτη θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴ εἶναι ἀνεκτὴ ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς σκοπιᾶς. Ἐν πάσῃ πειρατῶσει, αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεμελιώνεται ἐπὶ τοῦ ἀθέου μαρξισμοῦ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, δυνάμεθα τόσον νὰ ἐκτιμῆσωμεν τὴν τολμηρὰν πρωτοτυπίαν, τὴν εὐρύτητα τῶν ὀριζόντων καὶ τὴν ὄλην προσπάθειαν τοῦ συγγραφέως, ὅσον καὶ νὰ παρουσιάσωμεν τὰς ἐπιφυλάξεις μας.

Μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ τὰ Εἰσαγωγικὰ (σ. 7-40), ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ πρῶτον μέρος (σ. 41-188), ὅπερ ἐπιγράφεται «Ὁ Χριστὸς Προμηθεὺς — Δοκίμιον μιᾶς Χριστολογίας τῆς ἀποκαθηλώσεως», ἐπιχειρεῖ τὴν θεωρητικὴν διαλεύκανσιν

τοῦ προβλήματος κατὰ πόσον ἡ «Θεολογία τῆς ἀπελευθερώσεως» μετὰ τῆς μαρξιστικῆς διασυνδέσεώς της εἶναι πράγματι δυνατὸν νὰ στηριχθῇ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον. Τὴν ἀπάντησιν, κατ' αὐτόν, θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἴδιου τοῦ θεμελιωτοῦ τοῦ κομμουνισμοῦ Μάρξ, ὅστις ἐξεκίνησεν ἐκ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι διὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ἐγγέλου ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία ἐφάσεν εἰς τὴν θεωρητικὴν της ὀλοκλήρωσιν καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ἀπομένει πλέον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα παρὰ νὰ προχωρήσῃ ἀποφασιστικῶς ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν, διὰ νὰ ἀλλάξῃ ἡ μοῖρά της. Πρῶτυπον ἢ μᾶλλον ἀρχέτυπον τῆς ἀλλαγῆς ταύτης εἶναι ὁ Προμηθεύς, ὁ ὁποῖος καταρρίπτει τὴν μονοκρατορίαν τῶν Θεῶν (δηλαδή τῶν δυνάμεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι κρατοῦν τὸν ἄνθρωπον αὐθαιρέτως ὑπὸ τὸν ζυγόν των) καὶ δίδει εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος τὴν δυνατότητα νὰ κρατήσῃ τὸ ἴδιον εἰς τὰς χεῖράς του τὸ μέλλον του.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Προμηθεύς οἰοεὶ σταυρώνεται διὰ τὴν προσφορὰν του ταύτην, δὲν ἐλειψαν ποιηταὶ (ὅπως ὁ Χαλντερλιν) ἢ στοχασταὶ (ὡς ἡ Simone Weil) (ἢ, ὡς θὰ προσεθέτομεν, καὶ ἐκπρόσωποι τῆς Χριστιανικῆς Ἀπολογητικῆς), οἱ ὁποῖοι ἐπεχείρησαν ἕνα παραλληλισμὸν τοῦ «ἐσταυρωμένου» αὐτοῦ Τιτᾶνος καὶ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ συγγραφεὺς δέχεται ἐν μέρει μόνον τὸν παραλληλισμὸν τοῦτον: Κατ' αὐτόν ὁ Χριστὸς παρουσιάζει, πράγματι ἐν προμηθεϊκῶν στοιχείων, ἡ διαφορὰ του ὅμως ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Μαρξισμοῦ προβαλλόμενον Προμηθεῖα ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι, διὰ τὸν Μάρξ, πρωταρχικὸν συστατικὸν τοῦ προμηθεϊκοῦ ἀρχετύπου εἶναι ἡ ἀπεριόριστος πρὸς τὸ μέλλον τείνουσα δραστηριότης τοῦ Προμηθεῖως (συμπίπτουσα κατ' οὐσίαν πρὸς τὴν ἀδιάκοπον «πάλην τῶν τάξεων»), ἐνῶ ἀντιθέτως οὐσιῶδες συστατικὸν τῆς σταυρώσεως τοῦ Κυρίου εἶναι ἡ ἐκ τοῦ Σταυροῦ κάθοδος (la descente de la Croix), ἡ ἀποκαθήλωσις του, τὸ ὅτι δηλαδή εἰς ἐν ὀρισμένον καὶ ἀνεπανάληπτον σημεῖον τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι («ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου», δηλαδή κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας) ἡ ταξικὴ πάλη κατενικήθη, ἐπελθούσης ἡρεμίας ἐν τῇ γαλήνῃ τοῦ γῆϊνου θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὕτω, κατὰ τὸν κ. Θηραῖον, ὁ Χριστιανισμὸς, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Μαρξισμὸν, εἶναι κοσμοθεωρία περισσότερον «προωθημένη».

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ κ. Θηραῖου (σ. 189-316) μᾶς μεταφέρει ἐκ τῆς Σταυρώσεως εἰς τὴν Ἀνάστασιν, τὴν ὁποῖαν πάλιν ἐξετάζει οὐχὶ ὡς Θεολόγος, ἀλλ' ὡς Φιλόσοφος, ἢ μᾶλλον ὡς Ψυχολόγος. Χωρὶς ν' ἀσχολῆται ἰδιαιτέρως περὶ τὸ ἀναμφισβήτητον ὑπερφυσικὸν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ γεγονός τῆς Ἀναστάσεως, συγκεντρώνει κυρίως τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς διεργασίας, ἡ ὁποία, ἐκκινουσα ἐκ τῶν πρὸ τοῦ κενοῦ τάφου βιωμάτων τῆς Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς καὶ τῶν μυροφόρων γυναικῶν, προχωρεῖ εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῶν μαθητῶν ἐν Γαλιλαίᾳ καὶ Ἱερουσαλὴμ, ἔνθα, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς οὗτοι ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἀναστάντος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ μίαν σύνδεσιν τῶν ἀναλύσεών του μετὰ τῶν λεχθέντων ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ πρῶτον μέρος. Ὅπως —λέγει— ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ διάκρισις ἀφ' ἑνὸς μεταξὺ τοῦ Προμηθεῖως τοῦ Μάρξ, παλαιολιθικοῦ κατακτητοῦ τῆς ὑλικῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ἀποκαθηλωθέντος Προμηθεῖως-Χριστοῦ, κατὰ παρόμοιον τρόπον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀνάστασιν, θὰ πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀφ' ἑνὸς τὴν «Ἀνάστασιν», ὡς τὴν ἐβίωσεν ἡ προϊστορικὴ ἀνθρωπότης (τῆς διαδεχθείσης τὴν προμηθεϊκὴν, παλαιολιθικὴν περίοδον νεολιθικῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἡ γεωργία, δηλαδή τὴν ἀνάστασιν ὡς τοῦ τέρματος τοῦ φυσικοῦ κύκλου τῶν ἐποχῶν τῆς σπορᾶς, τῆς ἀνθήσεως καὶ τῆς καρποφορίας τῆς γῆς, τὴν ὁποῖαν ἀνάστασιν ὑποδηλοῦν οἱ Διδύμοι, Ἰσις, Ὀσιρις, Ταμούζ, Ἀδωνις κ.λπ.) καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία σημαίνει τὴν ἀναγέννησιν ἐντὸς τῆς γυναικειᾶς ψυχῆς καὶ δι' αὐτῆς ἐν τῇ

συλλογικῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ τοῦ βιώματος τῆς «ἀποκαθλώσεως», δηλαδή τῆς ὀριστικῆς κατανικήσεως τῆς ἱστορικῆς νομοτελείας τῆς ἀδιακόπου πάλης τῶν τάξεων.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ σ. θὰ ἀπέφευγε κινδύνους παρανοήσεων, ἐὰν ἐτόνιζε σαφῶς, ὅτι ἡ θρησκευολογικὴ παρουσίασις τῶν συμβολικῶν θρησκευτικῶν μύθων, οἵτινες ἀπλῶς ἐκφράζουν πανανθρωπίνως νοσταλγίας, οὐδόπως εἶναι δυνατὸν νὰ κλονίσῃ τὸ ἀδιάσειστον ἱστορικὸν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου.

Ἐν τῷ ἐκτενεῖ Ἐπιλόγῳ (σελ. 317-358), εἰς τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν ἐκτενεῖς βιβλιογραφικαὶ καὶ κριτικαὶ σημειώσεις (σελ. 359-378), ὁ κ. Θηραῖος συνάγει τὰ ἐκ τῶν προηγηθειῶν ἀναλύσεων συμπεράσματά του ἐν σχέσει πρὸς τὴν «Θεολογίαν τῆς ἀπελευθερώσεως», ὑποστηρίζων ὅτι αὕτη εἶναι ἀνεπίτρεπτος διαστρέβλωσις καὶ παραποίησης τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐφ' ὅσον συγγέει ἀφ' ἐνὸς τὸν παλαιόντα (παλαιολιθικὸν) Προμηθεά μετὰ τοῦ ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ἀποκαθλωθέντος Χριστοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν κυκλικῶς ἀνιστάμενον (νεολιθικὸν) Διόνυσον μετὰ τοῦ ἐφ' ἅπαξ ἀναστάντος Ἰησοῦ, ὅστις κατήργησε τὴν διαρκῶς ἐπανερχομένην κυκλικὴν ἀνάστασιν ἐκείνου. Τὸ «ἀρχετύπον» τῆς «Θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως» εἶναι ὁ «σταυρούμενος πάλιν καὶ πάλιν Διόνυσος», ἐν προϊστορικόν, κατὰ βάσιν, ὀντολογικὸν «μοντέλο», τὸ ὁποῖον οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν νίκην τοῦ σταυρωθέντος, ἀποκαθλωθέντος καὶ ἀναστάντος Ἰησοῦ. Δι' αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖον, ὅτι ἡ Θεολογία τῆς ἀπελευθερώσεως ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Λατινικὴν Ἀμερικὴν, ἐνθα ζῆ ἀκόμη ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς ἡ φρικαλέα θρησκεία τῶν Ἀζτέκων, οἵτινες ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων θυμάτων ἀπέσπων βιαίως τὴν καρδίαν. Τοῦτο, κατὰ τὸν σ., ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ ἀετὸς κατέτρωγε καθημερινῶς τὸ ἦπαρ τοῦ Προμηθέως, τὸ ὁποῖον ἐπίσης καθημερινῶς ἠῤῥαζαν ἐκ νέου. Ἡ παράστασις αὕτη συμβολίζει τὸν ἀνθρώπινον βασιανισμόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει τέλος. Ἡ Θρησκεία τῶν Ἀζτέκων, κατὰ τὸν κ. Θηραῖον, ἔχει κάτι τὸ διαβολικόν, ὡς διεπίστωσαν οἱ Ἴσπανοὶ κατακτηταὶ τοῦ Μεξικοῦ: Εἶναι ὁ διαβολικὸς ἀντίπουρος τῆς Θρησκείας τοῦ Ναζωραίου, ὁ ὁποῖος ἐσταυρώθη ἐφ' ἅπαξ, διὰ νὰ παύσῃ ἀκριβῶς ἡ ἀδιάκοπος ἀνακύλισις τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων καθίσταται φανερόν, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ κ. Θηραίου εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον, διότι ἀξιοποιεῖ τὴν περὶ «ἀρχετύπων» διδασκαλίαν τοῦ Jung καὶ ἐπιχειρεῖ κατὰ πρωτότυπον τρόπον νὰ συσχετίσῃ συμβολικὰ παραστάσεις πρὸς σημερινὰ πνευματικὰ καὶ κοινωνικὰ ρεύματα.

Ἀπὸ θεολογικῆς σκοπιᾶς, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω γενομένων κριτικῶν παρατηρήσεών μας, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς ἐξῆς ἐπιφυλάξεις ἢ παρατηρήσεις:

1) Ὁ συγγραφεὺς γράφει στηριζόμενος οὐχὶ ἐπὶ θεολογικῶν, ἀλλ' ἐπὶ φιλοσοφικῶν καὶ —κυρίως εἰς τὸ β' μέρος— ἐπὶ ψυχολογικῶν προϋποθέσεων. Εἶναι ἐκδηλος ἡ ἐξάρτησις του ἐκ τοῦ Ἑγέλου καὶ τοῦ Μάρξ, ἐκ τῶν Προσωκρατικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκ τοῦ διδασκάλου του Μ. Heidegger, εἰς μνήμην τοῦ ὁποῖου ἀφιερώνει τὸ ἔργον του, ἐκ τῶν Στρουκτουραλιστῶν, ἐκ τοῦ Freud καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ Jung. Ὁ σ., συναισθανόμενος τὴν ἔλλειψιν τῆς θεολογικῆς διαπραγματεύσεως, προσπαθεῖ ἀξιεπαίντως νὰ ἐξουδετερώσῃ ἐν μέρει τὴν ἔλλειψιν ταύτην παραπέμπων εἰς Ὁρθοδόξους Πατέρας, εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Λατρείαν καὶ εἰς Ὁρθοδόξους ποιητὰς καὶ λογοτέχνας (Εἰκασίαν, Παπαδιαμάντην, Ντιστογιέφσκη), εἰς διαπρεπεῖς Ὁρθοδόξους Θεολόγους, ὡς καὶ εἰς μεγάλους δυτικούς ποιητὰς (Χαίλντερλιν, Βαλερύ, Ρίλκε). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιδιώκεται περιορισμὸς τοῦ νοησιαρχικοῦ στοιχείου καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου διὰ τῆς παρουσιάσεως ποιητικῶν στοιχείων καὶ μυστικῶν βιωμάτων. Εἰς τὴν προσθήκην τῶν στοιχείων αὐτῶν εἰς τὸ ἔργον συνετέλεσαν ἀσφαλῶς ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἑλβετίας κ. Δαμασκηνὸς καὶ ὁ θεολόγος πατήρ Albert Longchamp (s.j.), διὰ τούς ὁποίους ὁ κ. Θηραῖος εἰλικρινῶς σημειοῖ, ὅτι οὗτοι, ἐν καὶ

ἦσαν ἀντίθετοι εἰς τὴν ἀποψίν του, ἐνεπλούτισαν τὸν θεωρητικὸν στοχασμὸν του διὰ τῆς φιλικῆς κριτικῆς τῶν (σ. 10).

2) Ἐπειτα πρέπει νὰ ἐπισημάνωμεν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ κ. Θηραίου, γενικῶς κρίνει τὴν «Θεολογίαν τῆς ἀπελευθερώσεως» οὐχὶ θεολογικῶς. Ἐπίσης ἡ κριτικὴ τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι ἄτονος, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπισημαίνει ἐντόνως τὸν ἐπὶ προκαταλήψεως καὶ οὐχὶ ἐπὶ σοβαροῦ ἐπιστημονικοῦ στοχασμοῦ στριζόμενον ἀθεϊστικὸν καὶ ἀντιχριστιανικὸν προσανατολισμὸν τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Μάρξ (Πρβλ. Εὐαγγ. Θεοδώρου, Ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ Κάρλ Μάρξ, Ἀθήναι 1984).

3) Τὸ ἔργον τοῦ κ. Θηραίου περιορίζεται εἰς ἀρνητικὴν κριτικὴν καὶ καταπολεμεὶ τὴν «Θεολογίαν τῆς ἀπελευθερώσεως», χωρὶς νὰ ὑποδεικνύη τρόπους ἀξιοποιήσεως τῶν θετικῶν στοιχείων αὐτῆς, τὰ ὅποια ἀναμφιβόλως ὑπάρχουν εἰς τὴν διδασκαλίαν πολλῶν ἐκπροσώπων τῆς, ὅτινες ὀρμῶνται ἐκ τοῦ πόθου διὰ τὴν παροχὴν βοήθειας εἰς τὸν «τρίτον κόσμον» καὶ διὰ τὴν καταπολέμησιν τοῦ ὕλιστικοῦ ἐγωϊσμοῦ τῶν παντὸς εἶδους ἐκμεταλλευτῶν. Ποίαν λύσιν προτείνει ὁ συγγραφεὺς διὰ τὴν ἐξυγίανσιν τῆς «Θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως», διὰ τὴν ἀπομαρξιστικοποίησιν τῆς, διὰ τὴν ταύτισιν τῆς πρὸς τὴν ὑγιᾶ, ἀπολυτρωτικὴν, ἀπελευθερωτικὴν καὶ κοινωνικὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιμαντικῆς καὶ κοινωνικῆς διακονίας; Ὁ κ. Θηραῖος δὲν προτείνει τι σχετικῶς. Ἀλλὰ, διὰ νὰ εἰμεθα δίκαιοι ἐναντι αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν καὶ ἐπισημάνωμεν, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἔχει συνείδησιν τοῦ ἐν τῇ μελέτῃ του κενοῦ τούτου καὶ τὸ ὁμολογεῖ ἀξέπαινω εἰς τῷ Προλόγῳ του, ἐνθα σημειώνει, ὅτι εἰς ἐπόμενον σχετικὸν ἔργον του θὰ παρουσιάσῃ γνησίαν χριστιανικὴν ποιμαντικὴν θεολογίαν, ἡ ὅποια, —μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς μαρξιστικοῦ προσανατολισμοῦ «Θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως»— θὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ αἶτημα τῆς καταπολεμήσεως τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας «μὲ συμπόνουα, ἀλλὰ καὶ μὲ ρεαλισμὸν ἐπίσης» (avec compassion, mais aussi avec réalisme).

Γενικώτερον δύναται τις νὰ σημειώσῃ, ὅτι αἱ θεολογικαὶ ἐλλείψεις τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Θηραίου δὲν αἴρουν τὸ γεγονός, ὅτι τοῦτο ἀπὸ φιλοσοφικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀπόψεως ἀποτελεῖ λίαν ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν πνευματικῶν καὶ κοινωνικῶν προβληματισμῶν τῶν ἡμερῶν μας καὶ παρακινεῖ τοὺς ἀναγνώστας πρὸς πνευματικὴν αὐτενέργειαν ἀκόμη καὶ ἐπὶ θεολογικῶν ζητημάτων κατὰ τρόπον φιλοσοφικο-διαλεκτικόν. Αὐτὸ ἐξηγεῖ, διατὶ ἡ μελέτη τοῦ κ. Θηραίου ἔτυχεν εὐνοικῶν κριτικῶν ἐκ μέρους γνωστῶν δυτικῶν θεολόγων. Οὕτως ὁ μνημονευθεὶς ἰησοῦτης θεολόγος πατὴρ Albert Longchamp, ὅστις εἶναι καὶ ὀπαδὸς ὑγιοῦς μορφῆς τῆς «Θεωρίας τῆς ἀπελευθερώσεως», ἐσημείωσεν, ὅτι «παραμένει ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον τὸ ὅτι τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα ἐτέθη ἐκ τῆς προοπτικῆς τῆς ἑλληνικῆς καὶ μυθολογικῆς σκέψεως (τοῦ σταυρωμένου Τιτᾶνος, τοῦ Προμηθέως) ...». Ὡσαύτως ὁ διαπρεπὴς Καθηγητὴς τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Γενεύης Gabriel Widmer ἔγραψε τὰ ἐξῆς: «Εἰς τὸν ἀναγνώστην προκαλεῖ ἐντύπωσιν ἡ τόλμη καὶ συγχρόνως ἡ μετριοφροσύνη τοῦ συγγραφέως. Ἄλλ' ὅ,τι κυρίως τὸν παρασύρει, ὅσον προχωρεῖ ἡ ἀνάγνωσις, εἶναι ἡ ἐκπληκτικὴ, ἡ ἀπροσδιόριστος πρωτοτυπία, τὴν ὅποιαν ἀποπνέουν αἱ σελίδες αὐταί... Τὸ ἔργον αὐτὸ ὁμοιάζει συγχρόνως πρὸς ἕνα πλατωνικὸν διάλογον, πρὸς ἕν μεταφυσικὸν ἡμερολόγιον —ὅπως π.χ. τοῦ Gabriel Marcel— ἢ πρὸς θεολογικὰς ἐπιστολάς, π.χ. τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, αἱ ὅποια εἶναι πραγματικὰ μικρὰ δοκίμια».

Πάντα ταῦτα δικαιολογοῦν τὴν ἐλπιδοφόρον προσδοκίαν, ὅτι εἰς τὸ μέλλον θὰ δυνηθῶμεν νὰ ὀλοκληρώσωμεν τὴν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Θηραίου κρίσιν μας, ὅταν οὗτος πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του περὶ συγγραφῆς καὶ νέου ἔργου, εἰς τὸ ὅποιον ἀπὸ χριστιανικῆς ποιμαντικῆς σκοπιᾶς θὰ παρουσιασθῇ ἡ δεοντολογία τῶν πρακτικῶν ἐπιδιώξεων

τῆς «Θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως». Ἡ ὑπόσχεσις μᾶς χαροποιεῖ, διότι προέρχεται ἐξ ἐνὸς διανοουμένου, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ φιλόσοφος καὶ ἐπομένως διάκονος τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, δὲν διστάζει νὰ φθάσῃ εἰς πλήρη καὶ ἀνεπιφύλακτον κατάφασιν τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν ὡς «τὸ Ἄλφα καὶ τὸ Ὠμέγα» — ὅπως λέγει — «τοῦ μυστηριώδους αὐτοῦ σύμπαντος» (I' Alpha et I' Oméga de cet Univers mystérieux) (σελ. 355). Ὁ κ. Θηραῖος ἔχει κατανοήσει, ὅτι ἡ πίστις αὐτῆ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος καὶ ἡ κατάληξις τῆς φιλοσοφικῆς του ἀνάζητήσεως.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δημήτρη Καϊμάκη, Δρ. Θ., Φιλ., Ὁ ναὸς τοῦ Σολομώντα. Ἱστορία-Θεολογία, Θεσσαλονίκη, 1984 (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης, τ. 28, Σελ. 153-251).

Ἡ ὑπὸ κρίσιν ἐργασία τοῦ κ. Δημητρίου Καϊμάκη, ἐπικούρου Καθηγητοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν δομὴν καὶ τὴν θεολογίαν τοῦ περιωνύμου ναοῦ τοῦ Σολομώντος. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ αὐτῆς ὅτι εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀξιόλογος, ὅχι βεβαίως διότι, ὡς γράφει ὁ σ. ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του (βλ. σελ. 162), οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐξήγησε τὸν ναὸν τοῦτον «ἀπ' ὅλες τις πλευρᾶς», ἀλλὰ κυρίως διότι ἀποτελεῖ καρπὸν ἐπιμελοῦς καὶ ἐμπειριστατωμένης μελέτης.

Εἰς τὸ πρῶτον μετὰ τὴν Εἰσαγωγὴν κεφάλαιον ἐκτίθενται τὰ τῆς προϊστορίας τοῦ ναοῦ καὶ ἐξετάζονται λεπτομερῶς καὶ ἐμβριθῶς τὰ χαναναϊκὰ καὶ πρωτοϊσραηλιτικὰ ἱερὰ καὶ δὴ τὰ τῆς ἐρήμου, ἤτοι ἡ Σικηνὴ τοῦ Μαρτυρίου καὶ ἡ Κιβωτὸς τῆς Διαθήκης, περὶ τῶν ὁποίων παρέχονται ποικίλαι χρήσιμοι πληροφορίαι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν λειτουργίαν αὐτῶν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν σημασίαν των διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ (σελ. 163-176).

Εἰς τὸ ἐκτενέστερον ἐπόμενον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ναοῦ. Ἐν ἀρχῇ ὁ σ. ὁμιλεῖ περὶ τῆς σχετικῆς προεργασίας ἣτις εἶχε γίνεαι ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ, φιλοδοξήσαντος νὰ ἀνεγείρῃ τὸν ναὸν τοῦτον ἀλλ' ἐμποδισθέντος ὑπὸ τοῦ προφήτου Νάθαν, καὶ ἐκθέτει τὰ περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου κατασκευῆς του (σελ. 177-193). Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει α') τὸ κτίριον, ἀποτελούμενον ἀπὸ τὸν πρόναον, τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸ ἄδυτον, β') τὸ περὶ τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸ ἄδυτον τριώροφον παροικοδόμημα, τὸ ὅποιον προωρίζετο διὰ πρακτικῶς σκοποῦς, καὶ γ') τὰς αὐλὰς καὶ τὰς πύλας τοῦ ναοῦ (σελ. 193-200).

Περαιτέρω, ἀρχόμενος ἀπὸ τὸ ἄδυτον, ἀσχολεῖται μὲ τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ διάφορα ἀντικείμενα λατρείας καὶ δὴ τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης, τὰ καλύπτοντα αὐτὴν δύο χερουβίμ, τὸ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος, τὴν τράπεζαν τῆς προθέσεως, τὴν ἐπτάφωτον λυχνίαν καὶ τὸν χαλκοῦν ὄφιν (σελ. 200-205). Ἐξετάζει προσέτι τὰ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ναοῦ εὑρισκόμενα ἀντικείμενα, ἤτοι τοὺς στύλους (τὰς «στήλας» κατὰ τὸν σ.) יָבֵי (Jakhin) καὶ יָבֵי (Bo'az), διὰ τοὺς ὁποίους ὀρθῶς ἀποδέχεται ὅτι ἀποτελοῦν διακοσμητικὰ τοῦ ναοῦ στοιχεῖα (σελ. 208), τὸ θυσιαστήριον τῶν ὀλοκαυτωμάτων, τὴν χαλκῆν θάλασσαν, τοὺς λουτήρας καὶ τὰ λοιπὰ σκευῆ (σελ. 205-214). Εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου τούτου ἀναφέρεται εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος ἐθεωρήθη ὑπὸ τινων ὡς ἰδιωτικὸς τόπος λατρείας τοῦ βασιλέως, ἐνῶ κατ' ἄλλην ἄποψιν εἶχε λάβει ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Ὁ κ. Κ. φαίνεται ὅτι ἀποδέχεται τὴν δευτέραν αὐτῆν ἄποψιν, καὶ ὀρθῶς πράττει. Ὁμιλεῖ ὡσαύτως περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ναοῦ, ἐκθέτων τὰς γνώμας ἐρευνητῶν τινων ὑποστηρίζοντων ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Σολομώντος εἶχε ξένα πρότυπα. Τάσσεται δὲ ὑπὲρ τῆς γνώμης, καθ' ἣν τὸ σχέ-

διον τοῦ ναοῦ ἔχει μὲν ὑποστῆ ὠρισμένας ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν Φοινίκων, ἀλλὰ τὰ βασικώτερα στοιχεῖα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ κτίριον ὡς ἔργον ἀρχιτεκτονικῆς ἔχουν Ἰσραηλιτικὴν προέλευσιν (σελ. 217). Τὴν προτίμησίν του ταύτην θεωροῦμεν ἐπίσης ὀρθήν. Ἐν συνεχείᾳ ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ, ἔτι δὲ καὶ περὶ τῆς κριτικῆς καὶ τῶν ἀντιδράσεων, αἱ ὁποῖαι ἐξεδηλώθησαν διὰ ποικίλους ῥόλους κατ' αὐτοῦ (σελ. 217-220). Ἐν τέλει ἐρευνᾷ τὴν ἱστορίαν τοῦ ναοῦ μέχρι τῆς βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας καὶ μνημονεῖ τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐγένοντο διορθώσεις ἢ μετατροπαὶ καὶ προσθήκαι αὐτοῦ ὑπὸ Ἰσραηλιτῶν βασιλέων, ἀπὸ τοῦ Ροβοάμ ἕως τοῦ Σεδεκίου (σελ. 220-227).

Εἰς τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον ὁ κ. Καϊμάκης ἀσχολεῖται μὲ τὴν θεολογίαν τοῦ ναοῦ, ἀναφερόμενος εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ θεολογικὴν σπουδαιότητα τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου χώρου, εἰς τὸν ὅποιον ἐγένετο ἀσθητὴ ἡ παρουσία τοῦ Γιαχβέ. Ἐνταῦθα γίνεται λόγος διὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ Σινᾶ, ἣτις ἀποτελεῖ ἐν τῶν κυριωτέρων στοιχείων τῆς λεγομένης σιναϊτικῆς παραδόσεως, διὰ τὴν θεολογικὴν σπουδαιότητα τῆς Σικηνῆς τοῦ Μαρτυρίου καὶ τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης (σελ. 229-234), ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὸν οὐρανὸν καὶ δὴ τὸν ναὸν ὡς κατοικίαν τοῦ ἐπουρανίου βασιλέως. Ὁ ναὸς οὗτος ἐκφράζει τὸ ἀπρόσιτον τοῦ Γιαχβέ, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι καὶ ὁ τόπος τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐπικλήσεως αὐτοῦ (σελ. 234-238). Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἀναφέρεται εἰς τὴν δευτερονομιστικὴν θεολογίαν, ἣτις, λόγῳ τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ πλέον διαβιώσεως τῶν Ἰουδαίων, ἀποφεύγει ἀνθρωπομορφικὰς ἐκφράσεις καὶ θέλει τὸν ναὸν ἔχει τὸπον κατοικίας τοῦ Γιαχβέ, ἀλλὰ τὸπον προσανατολισμοῦ διὰ τὴν προσευχὴν τούτων. Ὁμιλεῖ ἐπίσης καὶ διὰ τὴν θεολογίαν τοῦ ἱερατικοῦ κώδικος, χρησιμοποιοῦντος τὸν ὄρον «δόξα τοῦ Γιαχβέ», καθ' ὃν ὁ Κύριος κατοικεῖ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀποκαλυπτόμενος κατὰ καιροὺς διὰ τῶν ἐμφανίσεων του εἰς τὸν λαόν του, κατὰ μὲν τὴν ἐποχὴν τῆς ἐρήμου εἰς τὴν Σικηνὴν τοῦ Μαρτυρίου, βραδύτερον δὲ εἰς τὸν ναόν, ὅστις οὕτω καθίσταται μόνον τὸ ἐπίγειον σημεῖον τῆς συναντήσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ λαοῦ του. Τὴν ἰδίαν μὲ τὸν συγγραφέα τοῦ ἱερατικοῦ κώδικος ἀντίληψιν ἔχει καὶ ὁ Ἰεζεκιήλ, ὅστις, διαβιών καὶ αὐτὸς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ, μακρὰν τοῦ καταστραφέντος ναοῦ τῆς ἰουδαϊκῆς πρωτεύουσας, περιγράφει εἰς τέσσαρα ὄράματά του τὴν δόξαν Κυρίου, ὅπως ὁ ἴδιος ἔζησεν αὐτὴν εἰς τὴν Βαβυλώνα καί, ἐν πνεύματι, εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἱερουσαλήμ. Καὶ καταλήγει ὁ κ. Κ. εἰς τὸ ἐνδιαφέρον συμπέρασμα, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἱερατικοῦ κώδικος θεωρεῖ ὡς τὸπον κατοικίας τῆς δόξης τοῦ Γιαχβέ τὸν οὐρανόν, ἐνῶ ὁ Ἰεζεκιήλ τὸν ναὸν καὶ μάλιστα διὰ παντός, μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ νέου ναοῦ (σελ. 234-243).

Ἡ μελέτη αὕτη παρουσιάζει πολλὰς ἀρετάς. Εἶναι σαφής, περιεκτικὴ, ἐξονυχιστικὴ, χωρὶς πλατειασμούς καὶ περιττὰ στοιχεῖα, ἴσως δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ δέον λιτὴ, καὶ ἔχει εἰς πολλὰ αὐτῆς σημεῖα πρωτοτυπίαν ἐν τῇ ἐρεύνη. Ὁ σ. γνωρίζει καλῶς καὶ χρησιμοποιεῖ ἀνέτως τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος διεθνῆ βιβλιογραφίαν, ἡ ὁποία εἶναι πλουσία. Ἐξαρτᾶται δὲ ἐκ τῶν ξένων τούτων πηγῶν, ἀντλῶν ἐξ αὐτῶν ποικίλον ὕλικόν, διὰ τοῦ ὁποίου οἰκοδομεῖ καὶ τὰς ἰδικὰς του θέσεις. Παρουσιάζει πάντως μεγάλην ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ βιβλικοῦ ἀρχαιολόγου Roland de Vaux, *Les institutions de l' Ancien Testament* καὶ εἰδικῶς ἐκ τοῦ 5ου μέρους τοῦ Β' τόμου τοῦ ἔργου τούτου (*Le temple de Salomon, Histoire du temple de Salomon, La théologie du temple*), εἰς βαθμὸν μάλιστα ὑπερβολικόν. Ἐπειδὴ διεπιστώσαμεν ὅτι ὁ σ. ἔχει ἐργασθῆ μὲ ἐπιμέλειαν καὶ ὅτι δὲν στερεῖται ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας, νομίζομεν ὅτι τὸ ἐπισημανθὲν φαινόμενον δύναται ν' ἀποδοθῆ εἰς σχετικὴν ἀπειρίαν.

Τὴν ἰδίαν αἰτίαν θὰ πρέπει, ἴσως, νὰ ἀναζητήσῃ τις καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἐργασίας, ὡς τὰ κάτωθι: Ὁ σ. λαμβάνει πολλὰς βιβλικὰς χωρίας ἀπὸ ξένους συγγραφεῖς, καὶ ἄλλοτε μὲν δηλώνει τοῦτο διὰ σχετικῶν παραπομπῶν, ἄλλοτε δὲ ὄχι. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἀκολουθεῖ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ὄχι, ὅπως εἰς ἄλλας, τὸ

ἐλληνικὸν τῶν Ο' (χωρὶς μάλιστα νὰ ἐξηγῆ ὅτε διὰ ποῖον λόγον ἐνεργεῖ οὕτως, οὔτε πότε προτιμᾷ τὸ πρῶτον κείμενον καὶ πότε τὸ δεύτερον). Τὸ φαινόμενον αὐτὸ παρατηρεῖται κυρίως εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, ὅπου ὑπάρχει διαφορὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀριθμῆσιν αὐτῶν μεταξὺ τῶν δύο κειμένων, καὶ δὲν γνωρίζει ὁ ἀναγνώστης περὶ τοῖου ἐκ τῶν δύο τούτων πρόκειται ἐκάστοτε. Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ ἄλλοθεν εἰλημμένα χωρία ταῦτα τῆς Π. Διαθήκης δὲν τὰ ἔχει ὅλα ἐλέγξει, οὔτε δηλώνει ἐὰν σημειοῦνται κατὰ τὸ ἐβραϊκὸν ἢ κατὰ τοὺς Ο', καὶ γενικῶς δὲν τὰ χρησιμοποιοεῖ ἐν ἀπολύτῳ τάξει, μὴ καταβαλὼν, ἴσως, τὴν δέουσαν προσοχὴν.

Πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ἀνωτέρω χρησιμοποιούμεν μίαν καὶ μόνην περίπτωσιν, μαρτυροῦσαν περὶ τούτων: Εἰς τὴν ὑπόσημ. 6 τῆς σελ. 180 ἀναγινώσκουμεν «Γεν. 1,10. Κριτ. 6, 36 ἐξ. Α' Βασ. 22,10. Β' Βασ. 6,6,27» καὶ παρατηροῦμεν ὅτι α') τὸ Γεν. 1,10 εἶναι λάθος, β') τὸ Κριτ. 6,36 ἐξ. δέον νὰ διορθωθῆ εἰς 6,37, γ') εἰς τὸ Α' Βασ. 22,10 δέον νὰ διευκρινισθῆ ὅτι ἡ παραπομπὴ γίνεται κατὰ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον, ἢ νὰ σημειωθῆ καὶ ἡ κατὰ τὸ ἐλληνικὸν παραπομπὴ Γ' Βασ. 22,10, δ') τὸ Β' Βασ. 6,6,27 δέον νὰ διορθωθῆ εἰς 6,27 καὶ ἐπὶ πλέον νὰ σημειωθῆ καὶ κατὰ τοὺς Ο', ἦτοι Δ' Βασ. 6,27. Σημειωτέον, ἀκόμη, ὅτι εἰς τὴν ἀμέσως ἐπομένην σελίδα 181, στχ. 20-22, παραπέμπει ὁ σ. εἰς κείμενα τοῦ ἴδιου βιβλίου, ὅχι ὅμως κατὰ τὸ ἐβραϊκὸν ἀλλὰ κατὰ τοὺς Ο' (Γ' Βασ. 5,17-19 καὶ Γ' Βασ. 8,15-19), χωρὶς νὰ ὑφίσταται λόγος ἀλλαγῆς προτιμήσεως, ἢ ἔστω ν' ἀναφέρεται τι ἐπ' αὐτῆς.

Ἐξ ἄλλου ἐν σελ. 192 παραθέτει τὸ σχετικὸν πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ ναοῦ βιβλικὸν κείμενον. Καίτοι δὲ δὲν σημειώνει ἐὰν τοῦτο εἶναι τὸ ἐβραϊκὸν ἢ τὸ ἐλληνικὸν, ὁ εἰδικὸς δύναται νὰ διαπιστώσῃ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐβραϊκοῦ. Τὸ ἐλληνικὸν ὅμως κείμενον τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἐπίσημος Βίβλος τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἡ προσιτὴ εἰς τὸν ἑλληνορθόδοξον ἀναγνώστην, παρουσιάζει διαφορὰς ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις ταύτας. Οὕτως ἐν Γ' Βασ. f, 2 τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον ἀναφέρει ὅτι τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ ἦτο «ἐξήκοντα πήχεις» καὶ τὸ ὕψος «τριάκοντα πήχεις», ἐνῶ οἱ Ο' ἔχουν «τεσσαράκοντα» καὶ «εἴκοσι πέντε» ἀντιστοίχως. Ἐν σελ. 205, παραθέτων τὰ μέτρα τῶν προαναφερθέντων στύλων יִיִי καὶ יַבֵּ, γράφει ὅτι τὸ ὕψος τούτων «ἦταν δεκαοχτὼ πήχεις» καὶ ὅτι «μόνο το Β' Παρ. 3,15-16» (τὸ ὄρθον εἶναι 3,15) «δε συμφωνεῖ, ἀναφέροντας ὡς ὕψος τους 35 πήχεις». Ὡς ὅμως διεπιστώσαμεν, δὲν διαφωνεῖ μὲν οὖν τὸ Β' Παρ. 3,15 ἀλλὰ καὶ τὸ Ἱερ. 52,21 τῶν Ο', τὸ ὁποῖον ἔχει «τριάκοντα πέντε πηχῶν ὕψος». Ἐπίσης, προκειμένου περὶ τῆς περιμέτρου αὐτῶν, τὸ Γ' Βασ. 7,15 τῶν Ο' (διὰ τὴν ἀριβείαν 7,3) ἔχει «δέκα τέσσαρας» καὶ ὅχι «δῶδεκα» πήχεις. Ἐν σελ. 212, περιγράφων τοὺς ἐν Γ' Βασ. 7,14 λουτήρας, παραθέτει ἐν μεταφράσει τὸ ἐβραϊκὸν ἔχον· «ο καθένας εἶχε τέσσερεις πήχεις μῆκος... καὶ τρεῖς ὕψος». Τὸ κείμενον ὅμως τῶν Ο' ἔχει «πέντε» καὶ «ἕξ» ἀντιστοίχως. Ὁ κ. Κ. οὐδὲν ἀναφέρεται εἰς τὰς διαφορὰς ταύτας, δημιουργῶν οὕτω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν τὰς ἔχει ὑπ' ὄψει, ἢ ὅτι δὲν ὑποψιάζεται τὴν ὑπαρξίν τοιούτων διαφορῶν, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἀνεφέρετο ἔστω καὶ δι' ὀλίγων εἰς αὐτάς. Πιστεῖται ὅτι καὶ ἐνταῦθα πρόκειται πάλιν περὶ ἀπειρίας καὶ ὅχι περὶ ἀγνοίας.

Ἀναφερόμενος ὁ κ. Κ. ἐν σελ. 201 εἰς τοὺς χρησιμοποιηθέντας διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ πολυτίμους λίθους, γράφει ὅτι «θα τοποθετήθηκαν κατὰ πάσα πιθανότητα στους τοίχους καὶ ὅχι στο πάτωμα για την κατασκευὴ ψηφιδωτῶν, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ W. Rudolph». Ἄλλ' ἀντικρουῶν τοῦτον δὲν λέγει ποῦ βασίζεται σχετικῶς. Ὡς διεπιστώσαμεν δὲ ὁ Καθηγητὴς Rudolph στηρίζει τὴν ἄποψίν του εἰς τὴν Vulgata (βλ. W. Rudolph, Chronikbücher, Tübingen, 1955, σελ. 203), ἡ ὁποία ὁμιλεῖ ἐν προκειμένῳ πράγματι περὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ («Pavimentum Templi») καὶ ὅχι περὶ τῶν τοίχων.

Παραλείποντες ποικίλης φύσεως ἀβλεπτήματα, τῶν ὁποίων ἡ πρόληψις θὰ ἦτο εὐχερὴς ἐὰν κατεβάλλετο ἡ δέουσα προσοχὴ, θεωροῦμεν ἀπαραίτητον ν' ἀναφερθῶμεν δι' ὀλίγων εἰς τὸ λεκτικὸν τοῦ συγγραφέως. Ἐν σελ. 162 γράφει οὕτως περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σο-

λομῶντος, ὅτι ἦτο, μεταξύ ἄλλων, καὶ «ο τόπος... πολιτικῶν δολοπλοικίων». Τὸ πλεόν δυσάρεστον εἶναι ὅτι τοιαύτην φράσιν δὲν χρησιμοποιοεῖ οὐδὲ κἀν προκειμένου περὶ τῶν εἰδωλολατρικῶν ναῶν τῆς Χαναάν (βλ. σελ. 163 ἐξ.), ἐνῶ τὴν θεωρεῖ κατάλληλον διὰ τὸν «ναὸν τὸν ἅγιον» τοῦ ζῶντος Θεοῦ. Ἐν σελ. 175 γράφει: «Ὁ Δαυὶδ... φέρτωσε τὴν Κιβωτὸν σε μια ἀμαξάν» (ὁμιλεῖ διὰ τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης, τὸ σύμβολον ἐκεῖνο τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, τὸν «θρόνον τοῦ Θεοῦ» καὶ ὄχι διὰ κάποιο κιβώτιον, τὸ ὅποῖον «φορτῶνεται» μετὰ τῶν ἀποσκευῶν). Ἐν σελ. 181 γράφει: «Ὁ Δαυὶδ ... βάλθηκε με ὅλες του τις δυνάμεις να συγκεντρῶνει διάφορα υλικὰ» (διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀνεγείρῃ τὸν ναόν), καὶ ἐν συνεχείᾳ: «στο λόγο πού ἐβγάλε ο Σολομῶντας». Ἐν σελ. 203 γράφει: «Τὰ χερουβίμ ἦταν ὄρθια καὶ εἶχαν ἀπλωμένες τις φτερούγες τους» καὶ μετ' ὀλίγον: «τα χερουβίμ αποτελοῦν μια παράσταση νεφῶν, που κουβαλοῦν... τὴ θεότητα». Ἐν σελ. 204 γράφει διὰ θεόπνευστον βιβλίον τῆς Ἁγίας Γραφῆς: «Τὸ βιβλίον των Παραλειπομένων παρασυρμένο ἀπὸ τὴν τάση μεγαλοποίησης των πραγμάτων...». Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ὅτι τὸ τοιοῦτο λεκτικόν, χρησιμοποιοῦμενον εἰς μίαν σοφραῶν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ μάλιστα ἐρευνῶνται τὰ ἱερὰ κείμενα τῆς Βίβλου, τουλάχιστον ξενίζει τὸν ἀναγνώστην.

Εἶναι, νομίζομεν, φανερόν, ὅτι γράφοντες ταῦτα οὐδῶλος στρεφόμεθα κατὰ τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ δὴ τῆς λογίας καὶ εὐπρεποῦς. Διότι ἀναφερόμεθα εἰς τινὰς μόνον ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ἠλεγμένοι ὅσον θὰ ἔπρεπε καὶ ἔχουν λάβει ἀρνητικὸν μᾶλλον χαρακτῆρα ἐνταῦθα καὶ πάντως εἶναι ἀκατάλληλοι διὰ τὰ ἱερὰ καὶ σεβάσμια πρόσωπα καὶ πράγματα καὶ τὰ κείμενα τῆς Βίβλου. Ἀναφερόμεθα ἐπίσης καὶ εἰς τὴν κακῶς ἠχοῦσαν ἐκείνην γλῶσσαν, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τινων, ἐξ αἰτίας τῆς ἐπικρατοῦσης σήμερον παρ' ἡμῖν γλωσσικῆς ἀσυδοσίας καὶ τῆς τάσεως νὰ ἀμιλλόμεθα εἰς τὴν ἐπιπόνησιν ὁλονὲν καὶ περισσώτερον ἀκραίων γλωσσικῶν τύπων, διὰ τῶν ὁποίων ἀλλοιοῦται, δυστυχῶς, καὶ κακοποιεῖται καὶ ἐκχυδαίζεται ἡ ὥρα καὶ εὐχῆς ἐλληνικῆς γλῶσσης, ἡ «μια ἀθανάτοισιν». Εὐχόμεθα δὲ καὶ ἐλπίζομεν νὰ προβληματισθῇ ἐπ' αὐτῶν ὁ κ. Κ., ὅστις εἶναι υἱὸς σεβασμοῦ ἱερέως καὶ ἀσχολεῖται σοβαρῶς καὶ εὐπρεπῶς μετὰ τὰ ἱερὰ κείμενα τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς λατρείας τῆς, ὥστε καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ θεολογικαὶ ἐργασίαι τοῦ νὰ διακρίνονται ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐρευνητικὴν των ἀξίαν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εὐπρεπῆ καὶ ἐμπρέπουσαν εἰς αὐτὰς γλῶσσάν των.

Παρὰ τὰ προαναφερθέντα μειονεκτήματα τῆς ἐργασίας, κρίνομεν ὅτι αὕτη εἶναι λίαν ἐπιτυχῆς, ἔχουσα πλούσιον βιβλικό-αρχαιολογικὸν καὶ θεολογικὸν περιεχόμενον καὶ καθαρῶς ἐπιστημονικὴν δομὴν. Εὐχαρίστως δὲ ἐπισημαίνομεν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ σ., ἀναφερόμενος ἀκροθιγῶς καὶ εἰς τὰς συζητούμενας σχέσεις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος καὶ ὠρισμένων ἐν αὐτῷ ἀντικειμένων πρὸς ἐκεῖνα τῶν προϊσραηλιτικῶν εἰδωλολατρικῶν ναῶν, προβάλλει καὶ στηρίζει τὴν ὑπὸ διαπρεπῶν ἐρευνητῶν διατυπωθεῖσαν ἀποψιν περὶ τῆς ἐμφανοῦς ἐπιδράσεως τῆς Σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ Σολομωντείου ναοῦ, ἀντιμεταπίκτων οὕτως εὐστόχως καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ἐπιδράσεων ξένων καὶ κυρίως χαναανικῶν στοιχείων ἐπὶ τῆς ἐν γένει ἱσραηλιτικῆς λατρείας. Περὶ τῆς τοιαύτης συμβολῆς τοῦ κ. Καϊμάκη ἐγράψαμεν καὶ ἄλλοτε, βιβλιοκρίνοντες ἑτέραν βιβλικό-αρχαιολογικὴν διατριβὴν (βλ. σχετικῶς ἐν «Θεολογία» 57 [1986], σελ. 688-689).

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Καθηγητοῦ τῆς ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, *Ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως*, Ἔκδ. Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν. Θεσσαλονίκη, 1984, σσ. 149.

Τὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., ἀναδιարθρώνοντας τὸ πρόγραμμα σπουδῶν ἀποφάσισε ὥστε ἀπὸ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1985-86 καὶ στὸ Ε' Ἐξά-

μνηο (χειμερινὸ) νὰ διδάσκειται αὐτοτελῶς τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως. Τὸ μάθημα αὐτὸ δὲν ἦταν ἀγνωστο στοὺς φοιτητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., ἀφοῦ διδασκόταν τριάντα καὶ πλέον χρόνια μαζί με τὴν Ἱστορία τῶν Δογμάτων ἀπὸ τὸν ὁμότιμο καθηγητὴ τῆς Ἰδίας Σχολῆς, δάσκαλό μας, κ. Ἰωάννη Καλογέρου.

Μὲ πρόταση τοῦ υπογράφοντος καὶ ὁμόφωνη ἀπόφαση τοῦ Τμήματος ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς Ἱστορίας τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, ὡς μάθημα πὰ ἀνεξάρτητο, ἀνατέθηκε γιὰ μιὰ διετία νὰ διδασχθεῖ στὸ ρέκτη καθηγητῆ τῆς Ι. Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Βασίλειο Σταυρίδη. Ὁ κ. Β. Σταυρίδης, ὡς ἐπισκέπτης καθηγητῆς, δὲν περιορίστηκε μόνο στὴ θετικὴ προσφορὰ τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ ἔδωσε στοὺς φοιτητὲς μας ἕνα λαμπρὸ καὶ ἀπὸ κάθε ἀποψη ἄρτιο Ἐγχειρίδιο τῆς Ἱστορίας τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, τὴν ἔκδοση τοῦ ὁποῖου ἐπιμελήθηκε τὸ Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν Θεσσαλονίκης.

Ὁ κ. Σταυρίδης ἐργαζόμενος πάντοτε με νηφαλιότητα καὶ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία εἶχε ἐκδώσει τὸ 1964 Ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως καὶ εἶχε εὐχρηθεῖ τὸ 1973 στὸ τέλος μιᾶς σχετικῆς με τὸ θέμα του βιβλιογραφίας, «ὅπως αὕτη δώση τὴν ἀφορμὴν διὰ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι συμπεπληρωμένην β' ἔκδοσιν τῆς ἰδικῆς του Ἱστορίας τῆς Οἰκουμνικῆς Κινήσεως» (Ἀθῆναι 1964).

Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, στὴ δευτέρη ἔκδοση εἶχε ἐνώπιόν του «δύο πιθανότητες α) νὰ ἐκδώσῃ εἰς β' ἔκδοσιν συμπεπληρωμένην τὸ ἐγχειρίδιόν του, ἢ β) νὰ συνεχίσῃ τὴν Ἱστορίαν μέχρι σήμερον εἰς ἕνα τόμον Β'». Ἡ «προτίμησις» του «ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν συνέχειαν, ἐκλινεν ὑπὲρ τῆς α' περιπτώσεως».

Τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς παρουσίας ἐκδόσεως εἶναι τρία: Ἡ Ἱστορία, τὰ κείμενα, καὶ ἡ βιβλιογραφία.

Παρόλο ὅτι εἶναι δύσκολο τὸ ἐγχεῖρημα νὰ παρουσιάσουμε σὲ λίγες μόνο γραμμὲς ἕνα ὀγκώδες ἔργο ἐνὸς ἐιδικοῦ καθηγητοῦ στὰ θέματα τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου, θὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε ὅμως, με τὴν ἐλπίδα ὅτι δὲ θὰ ἀδικήσουμε τὸν ἐκλεκτὸ συγγραφέα του.

Μὲ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα ὁ σ. ἀναλύει τοὺς ὅρους «οἰκουμνικὴ κίνησις», «Οἰκουμνισμός», «Οἰκουμένη», βοηθώντας τοὺς ἀναγνώστες του νὰ παρακολουθήσουν τὸ ὑπόλοιπο ἔργο του, ξεκαθαρίζοντας ἀπ' ἀρχῆς νοηματικὰ τοὺς ἀπαραίτητους ὅρους. Στὴ συνέχεια παρατίθενται τὰ βοηθητικὰ μέσα, οἱ βιβλιοθήκες, οἱ βιβλιογραφικοὶ κατάλογοι, οἱ ἐγκυκλοπαίδειες τῆς Θεολογίας, οἱ πηγές, τὰ ἐγχειρίδια καὶ τὰ περιοδικὰ, ὥστε ὄχι μόνο ὁ ἀναγνώστης φοιτητῆς νὰ γνωρίσει τὸν κλάδο, ἀλλὰ καὶ κάθε μελετητῆς ἢ θεολόγος πού θὰ ἤθελε ν' ἀσχοληθεῖ εἰδικὰ με τὴν Ἱστορία τῆς Οἰκουμνικῆς Κινήσεως, νὰ ἔχει ἐνώπιόν του τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρέπει νὰ τονίσουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ὁ κ. Β. Σταυρίδης παραθέτει πλουσία βιβλιογραφία καὶ στὶς ὑποσημειώσεις ἀλλὰ καὶ στὸ τέλος τοῦ ἔργου του, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀναφέρει ὄλους τοὺς πρωτεργάτες τῆς Οἰκουμνικῆς Κινήσεως, ὀρθοδόξους καὶ μὴ.

Σὲ μιὰ ἄλλη παράγραφο ὁ σ. ἀσχολεῖται με τὶς Ἱστορικὲς Προϋποθέσεις, εἰσάγοντας τὸν ἀναγνώστη σὲ οὐσιαστικότερα ἐκκλησιολογικὰ θέματα καὶ προβλήματα, πού δὲν ἔλλειπαν στὴν Ἐκκλησία, ὅπως τὰ σχίσματα καὶ οἱ αἰρέσεις. Οἱ Ἐγκύκλιοι τοῦ Οἰκουμνικοῦ Πατριαρχείου (1902-1920) σελ. 51-57, μαρτυροῦν προφανῶς τὴν ἀγωνία τοῦ οἰκουμνικοῦ θρόνου καὶ τὸ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἄρση τῶν συγχρόνων σχισμάτων καὶ αἰρέσεων πού κληρονομήσαμε ἀπὸ τὸ παρελθόν.

Ἀπὸ τὴ σελ. 59 καὶ ἐξῆς ὁ συγγραφέας ἀσχολεῖται με τὶς «Κινήσεις πρὸς συνεργασίαν πρὸ τῆς Οἰκουμνικῆς Κινήσεως» καὶ κάνει λόγο γιὰ τὴ Νεολαία. Τὰ Κυριακὰ Σχολεῖα, τὴ Ὁρησκευτικὴ Ἐκπαίδευσις, τὶς Βιβλικὲς ἑταιρεῖες, τὶς Ἐταιρεῖες πρὸς ἔκδοσιν καὶ διάδοσιν τῶν χριστιανικῶν συγγραμμάτων, τὶς ὁμολογιακὲς ἐνώσεις, τὶς ὁμολογιακὲς ἐνώσεις πᾶν ἐκκλησιῶν ἢ ὁμολογιῶν, τὰ τοπικὰ συμβούλια τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἄλλα.

Προχωρώντας εξετάζει τὸν τομέα τῶν Ἱεραποστολῶν, γιατί ἡ «ιεραποστολή, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἴδιος, «ἐκλαμβάνεται ὡς ἐν τῶν κυριωτέρων αἰτίων, τὰ ὁποῖα παρήγαγον τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν. Μνημονεύει τὸ Α' Παγκόσμιον Ἱεραποστολικὸν Συνέδριον ποῦ συνήλθε στὸ Ἐδιμβούργου τῆς Σκωτίας τὸ 1910 καὶ στὸ ὁποῖο δὲν προσκλήθησαν οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι, ὁ σ. διεξέρχεται μὲ κάθε δυνατὴ συντομία ὅλες τὶς συνελεύσεις τὶς σχετικὰς μὲ τὴν Ἱεραποστολή (Ἱεροσόλυμα 1928, Ταμπαράμ, Μαδρὰς τῶν Ἰνδιῶν 1938, Χουττμπυ, Ὀντάριο Καναδᾶ 1947, Βόλλιγκεν, Γερμανίας 1952, Ἀκκρα, Ἀκιμότο, Γκάνας 1957).

Στὴ συνέχεια εξετάζονται τὰ οὐσιαστικότερα κεφάλαια τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως ποῦ εἶναι: 1. Ὁ Παγκόσμιος Σύνδεσμος πρὸς προαγωγὴν Διεθνoῦς φιλίας διὰ τῶν ἐκκλησιῶν (ΠΕ), 2. Ἡ Παγκόσμιος κίνησις Ζωῆς καὶ Ἐργασίας (ΖΕ) στὰ ὁποῖα συγχωνεύτηκε ὁ σύνδεσμος πρὸς προαγωγὴν Διεθνoῦς Φιλίας καὶ ἐκθέτει τὰ Προκαταρκτικὰ Συνέδρια τοῦ 1920 ποῦ ἔλαβαν μέρος μόνο οἱ Προτεστάντες. Ἀκολουθοῦν τὰ δύο Παγκόσμια Συνέδρια ΖΕ, Στοκχόλμης (19-30 Αὐγούστου 1925) καὶ Ὁξφόρδης (12-26 Ἰουλίου 1937) ὅπου πῆραν μέρος καὶ οἱ ὀρθόδοξοι. Ὁ σ. στὴ συνέχεια ἀναφέρεται στὴν Παγκόσμια Κίνηση Πίστεως καὶ Τάξεως (ΠΤ) καὶ στὰ πρῶτα συνέδρια τῆς Λωζάνης (3-21 Αὐγούστου 1927); Ἐδιμβούργου (3-18 Αὐγούστου 1937). Οἱ δύο αὐτὲς κινήσεις ΠΤ καὶ ΖΕ ἀποτέλεσαν τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ), γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ ὁποῖου λεπτομέρειες παρέχει ὁ σ. στὶς σελίδες 105-112.

Μετὰ τὸ Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ἔγιναν ἕξι Γενικὲς Συνεδεῦσεις τοῦ ΠΣΕ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναλυτικὰ ἐκθέτει τὰ θέματα καὶ τὶς συζητήσεις τῶν πέντε πρῶτων, ἀφοῦ τὸ βιβλίον ἐκδόθηκε τὸ 1984, καὶ δὲ συμπεριελήφθηκε σ' αὐτό, ὅπως ἦταν ἄλλωστε φυσικὸ; ἡ ἕκτη (6η) Γ.Σ. τοῦ ΠΣΕ ποῦ ἔγινε στὸ Βανκούβερ τὸ 1985.

Γιὰ ὅλες ὅμως τὶς γενικὲς Συνελεύσεις στὸ Ἀμστερνταμ (1948), Ἐβανστον (1954), Ν. Δελχί (1961), Οὐψάλα (1968), καὶ Ναϊρόμπυ (1985), ὁ κ. Σταυρίδης ἐκθέτει ἀναλυτικὰ τὰ θέματα ποῦ συζητήθηκαν καὶ παραθέτει ἀπόψεις καὶ κρίσεις χρήσιμες γιὰ τὴ γνώση καὶ τὴν ὅλη πορεία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως. Ἐπίσης ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται καὶ στὰ ἐντομεταξὺ γεγονότα τοῦ ΠΣΕ ποῦ μεσολάβησαν ἀπὸ τὴν μιὰ Γενικὴ Συνέλευση στὴν ἄλλη. Πρέπει ἐπίσης νὰ προσθέσουμε ὅτι ἐπειδὴ τὸ ΠΣΕ δὲν διευθύνεται μόνο ἀπὸ τὶς Γενικὲς Συνελεύσεις, ποῦ συνέρχονται κάθε ἕξι ἢ ἑπτὰ χρόνια, μᾶς κατατοπίζει πληρέστατα γιὰ τὰ λοιπὰ ὄργανα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, γιὰ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, τὴν Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ τοὺς διαφόρους ἄλλους ἐπιμέρους ὀργανισμοὺς.

Ὁ κ. Β. Σταυρίδης ὑπογραμμίζει στὴ μελέτη του αὐτὴ τὴν ἰδιόρρυθμὴ θέση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, γιατί, ὅπως εἶναι γνωστὸ σ' ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἴδια θέματα, ἡ Ρώμη ἀπὸ τὸ 1910-1960 ἀεστηρίζετο ἐπὶ τῆς βασικῆς ἀρχῆς ὅτι (ἡ Ρώμη) εἶναι ἡ Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως καὶ ὅτι πᾶσα ἔνωσις ἐξελαμβάνετο ὡς ἐπιστροφή τῶν κεχωρισμένων χριστιανῶν εἰς τὴν ἐκκλησιαν ταύτην, διὰ τῆς ὑποταγῆς αὐτῶν εἰς τὸν πάπαν» (σελ. 167).

Τὴ γραμμὴ αὐτὴ εἶχαν ἐκφράσει οἱ δύο παπικὲς ἐγκύκλιοι:

1. Mortalium Animos, Θεοφάνεια τοῦ 1928, καὶ

2. Humani Generis, 12 Αὐγούστου 1950. Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀρχισὲ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ πάπα Ἰωάννου ΚΓ', ποῦ ἐξήγγειλε τὴ σύγκληση τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου νὰ ἀλλάξει στάση ἀπέναντι στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση καὶ μάλιστα ἀπέναντι στὸ ΠΣΕ. Ἱστορικὴ θὰ παραμείνει ἡ ἐπίσκεψη τοῦ πάπα Παύλου Στ', 10 Ἰουνίου 1967; στὴν ἔδρα τοῦ ΠΣΕ στὴ Γενεύη.

Καὶ ἐνῶ εἶναι ἰδιόρρυθμὴ ἡ συμμετοχὴ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, θετικὴ καὶ γόνιμη ὑπῆρξε ἡ συμμετοχὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση καὶ

στό ΠΣΕ, εξαιτίας τῆς ὁποίας (συμμετοχῆς) τὸ ΠΣΕ καὶ ἡ ὅλη κίνησις μπορεῖ νὰ ὀνομάζεται οἰκουμενική. Ἀξιόλογα εἶναι τὰ εἰδικὰ κείμενα ποὺ παρατίθενται στὸ τέλος τοῦ βιβλίου καὶ ἡ συμπερίληψη τοῦ ὅλου θέματος τοῦ οἰκουμενισμοῦ στὰ Διορθόδοξα συνέδρια. Πανορθόδοξα κείμενα Διορθόδοξων Συνεδρίων καὶ Προσυνοδικῶν Ἐπιτροπῶν διαφωτίζουν τὴν συμμετοχὴ τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῆς γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Ἄλλα θέματα ποὺ ἀξίζει νὰ προσεχθοῦν στὴν ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ μελέτη τοῦ κ. Β. Σταυρίδου εἶναι οἱ ἀναπτυσσόμενοι διμερεῖς διάλογοι, ποὺ ἀφοροῦν α) Στους διαλόγους Ὁρθοδοξίας καὶ Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, β) Ὁρθοδοξίας καὶ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, γ) Ὁρθοδοξίας καὶ Παλαιοκαθολικισμοῦ, δ) Ὁρθοδοξίας καὶ Ἀγγλικανισμοῦ, καὶ ε) Ὁρθοδοξίας καὶ Λουθηρανισμοῦ. Ὅλοι οἱ ἐπιμέρους διμερεῖς διάλογοι θίγουν σοβαρὰ θεολογικὰ προβλήματα, βρίσκονται ἐν ἐξελίξει, ὁ δὲ ἀναγνώστης ἐνημερώνεται καὶ μπορεῖ ἀπὸ τὴν παρατιθέμενη βιβλιογραφία νὰ διερευνήσει βαθύτερα τὰ προβαλλόμενα προβλήματα καὶ νὰ κατανόησι τὰ ἐγειρόμενα καὶ ὑφιστάμενα ἀκόμα ἐμπόδια, ἀλλὰ καὶ νὰ διαπιστώσει τὶς εὐόλυνες προοπτικὲς ποὺ διαγράφονται γιὰ τὸ μέλλον μὲ τὴ βοήθεια πάντοτε τοῦ Θεοῦ.

Ἡ Ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως τοῦ κ. Β. Σταυρίδου διαλαμβάνει καὶ ἄλλα ἐπιμέρους θέματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται τὸ ΠΣΕ, ὅπως εἶναι οἱ λοιπὲς Γ.Σ. τῆς ΠΤ, τὰ Τοπικὰ Συμβούλια ἐκκλησιῶν καὶ πάνω ἀπ' ὅλα οἱ εὐεργετικὲς ἐπιπτώσεις γιὰ τὴν Ὁρθόδοξία ποὺ ἔχει ἡ Οἰκουμενικὴ Κίνησις. Γιατὶ ἡ κίνησις αὐτὴ ἔδωσε ἀφορμὴ στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία νὰ ἀναπτύξει τὸ ἱεραποστολικό, τὸ κατηχητικὸ καὶ γενικότερα τὸ πνευματικὸ τῆς ἔργου καὶ νὰ προσφέρει τὴν πνευματικὴ τῆς ζωὴ.

Θὰ μείνουμε σὲ μερικὰ ἀκόμα σημεῖα ποὺ τὰ θεωροῦμε σοβαρὰ.

α) Ὁ σ. παρατηρεῖ στὸν ἐπίλογο τῆς Β' ἐκδόσεως, ὅτι «ἡ διαφώτισις τῶν ὀρθόδοξων Χριστιανῶν ἐπὶ τῆς κινήσεως εἶναι καθήκον τῶν δυναμένων νὰ τὸ πράξουν ἐν πνεύματι ταπεινώσεως, πραότητος, καλῆς θελήσεως, κατανοήσεως. Ἡ Ὁρθόδοξία, ἀπὸ πλεωρᾶς κοινωνικοπολιτικῆς, περιβάλλοντος πολιτιστικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ χώρου δὲν ἐμφανίζεται μονολιθική. Ἐνεκα τούτου καὶ ἡ διαφώτισις ἀσφαλῶς θὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς παράγοντας τούτους» (σελ. 318).

Ἡ παρατήρησις αὐτὴ τοῦ κ. Σταυρίδου, ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀγωνίας του στὰ θέματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Διαλόγου, ἀποτελεῖ ἀγωνία πολλῶν ἱεραρχῶν καὶ ἄλλων λαϊκῶν ποὺ συμμετέχουν στὰ συνέδρια, ἐμεῖς δὲ τὴν ἐμφανίζουμε σὲ κάθε μας εὐκαιρία. Στὴν ἐργασία μας: «Μαρτυρία καὶ Διακονία τῆς Ὁρθόδοξίας σήμερον», (Θεσσαλονίκη 1983, σ. 74), παρατηροῦμε τὰ ἑξῆς: «Γιὰ νὰ διευθετηθοῦν ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα (Διορθόδοξα καὶ Διαχριστιανικά) χρειάζεται νὰ βοηθήσουν ὅλοι, ἀκόμα καὶ οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοί, ὅλος ὁ ὀρθόδοξος χριστιανικός λαός. Ὁρθὰ παρατηρήθηκε ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους Χριστιανούς εἶναι ὅχι συνειδητὰ ἀλλὰ μόνο κατὰ τύπος ὀρθόδοξοι Χριστιανοί. Πολλοὶ δὲν ἐκκλησιάζονται, δὲν μετέχουν στὰ ἀγιαστικά μυστήρια καὶ στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὲν ἔχουν θρησκευτικὰ ἐνδιαφέροντα. Δὲν λείπουν βέβαια καὶ οἱ συνειδητοὶ χριστιανοί, πολλοὶ τῶν ὁποίων ζοῦν καὶ μαρτυρικά. Κληρὸς λοιπὸν καὶ μοναχοὶ πρέπει νὰ βοηθήσουν ὥστε ὁ λαός νὰ ἐπανευαγγελισθεῖ καὶ νὰ ἀναβαπτισθεῖ στὴν Ὁρθόδοξία».

β) Σὲ μιὰ ἄλλη παράγραφο τῆς ἐργασίας του ὁ κ. Σταυρίδης ἐπισημαίνει τὴν ἀνάγκη τῆς συμμετοχῆς τῶν μοναχῶν στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνησις. Ἐμεῖς τὴν παρατήρησις αὐτὴν τὴν ἐκάναμε σημεῖα, ὅπως ἐπισημαίνεται σ' ἄλλη μας ἐργασία: «Ὁ Μοναχισμὸς ἐναντι τῶν αἰρέσεων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν», (Θεσσαλονίκη 1980, σ. 77). Ἐκεῖ λοιπὸν γράφουμε τὰ ἑξῆς: «Μέχρι σήμερον δὲν ἐδόθη, ὡς θὰ ὤφειλεν, ἡ πρέπουσα

σημασία, εἰς τὸν μοναχισμόν διὰ τὴν συμμετοχὴν ἐκπροσώπων αὐτοῦ εἰς οἰκουμενολογικὰ συνέδρια. Μόνον εἰς μερικὰς Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας ὁ μοναχικὸς κόσμος συμμετέχει εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, ἴσως διότι δὲν κατενόηθη ὅτι οἱ φυσικοὶ διδάσκαλοι τῆς θεολογίας εἶναι οἱ μοναχοί, τοὺς ὁποίους ἔρριψαν εἰς ἀνυποληψίαν, ὡς μὴ κοινωνικῶς ὠφελίμους. Ἐπειδὴ ὁ ὀρθόδοξος μοναχισμὸς εἶναι ἐντεταγμένος ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ Θεὸς δι' αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν 'διαβεβηκότων' κυρίως τὴν 'νηπιότητα' ἐπιτελεῖ διὰ τὸν κόσμον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν του ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀδυνατοῦν νὰ φέρουν εἰς πέρας οἱ λοιποὶ χριστιανοί, φρονοῦμεν ὅτι ἡ συμμετοχὴ ὀρθοδόξων μοναχῶν εἰς τὰ διάφορα συνέδρια πρέπει νὰ γενικευθῇ. Σήμερον εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ μέγα τοῦτο κέντρον τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ὀρθόδοξα μοναστικά κέντρα ὑπάρχουν μοναχοί, οἱ ὁποῖοι εἶναι πεπρωτισμένοι καὶ μετὴν θείαν γνῶσιν καὶ μετὴν θείαν σοφίαν. Μοναχοὶ οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐπιτύχει τὴν σύνθεσιν πνευματικῆς ἐμπειρίας καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου, εἶναι δηλ. καὶ ἄνθρωποι δεξιᾶς φύσεως. Δύνανται νὰ μεταδώσουν εἰς τοὺς ἐγκεφαλαιολογοῦντας ἑτεροδόξους, καὶ ἐφ' ὅσον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τὸ ἐπιθυμοῦν, τὸν πλοῦτον τῆς πίστεως καὶ τῆς λατρείας τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἀσκητικὴν αὐτῶν πείραν». Ἀνάλογα εἴχαμε ἐπισημάνει καὶ στὴν μελέτη μας: *Μαρτυρία καὶ Διακονία τῆς Ὁρθοδοξίας* κλπ. σ. 193, ἐκφράζοντας πνευματικὴ ἀγαλλίαση γιὰ ὅσα ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Δημήτριος ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Ἁγίου Ὄρους, καλώντας τοὺς νὰ ἔρχονται ἄρωγοὶ στὸν Οἰκουμενικὸν Διάλογον, καὶ συμφωνήσαμε ἀπόλυτα μετὰ ὅσα ὁ Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Μάξιμος, πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, εἶπε πρὸς τοὺς Ἁγιορεῖτες πατέρας.

Ἐπιμένοντας λίγον περισσότερο στὸ σημεῖον αὐτό, θὰ λέγαμε πῶς ὅλες οἱ χριστιανικὲς ἀδελφότητες ποὺ ἀγαποῦν καὶ ἀγωνιοῦν γιὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν, πρέπει νὰ πράξουν τὸ ἴδιον. Ὁ σ. ὑπογράμμισε τὴ μετριοπαθῆ στάσιν ὀρισμένων ἐκπροσώπων τῶν ἀδελφοτήτων. Καὶ τοῦτο εἶναι στίς μέρας μας ἀληθές. Μόλις πρὶν λίγους μῆνες παραβρέθηκε ὁ ὑποφαινόμενος σὲ μιὰ ἐκδήλωση τῆς ἀδελφότητος τοῦ «Σωτήρος» στὴ Θεσσαλονικίη, ὅπου ἐκπρόσωπὸς τῆς μίλησε μετὰ κάθε ἀντικειμενικότητα γιὰ τὴν πορεία τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου, διαφωτίζοντας τοὺς ἀκροατὰς του. Καὶ ὀρθῶς ἔγινε αὐτό, δεδομένου ὅτι ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Π. Τρεμπέλας, μέλος τῆς ἀδελφότητος τοῦ «Σωτήρος», συνέβαλε τὰ μέγιστα μετὰ τὴν εἰσηγήσει του καὶ τὴν λοιπὰς ἐργασίας του στὴν κατανόησιν τῆς πορείας τοῦ Διαλόγου. Πιστεύομε ὅτι μοναχοὶ καὶ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ ποὺ παρακολουθοῦν τὰ θέματα αὐτὰ πρέπει νὰ κατατοπίζουν χωρὶς φανατισμοὺς καὶ ἐξαλλοσύνας τὸ λαὸν τοῦ Θεοῦ καὶ προπάντων νὰ μὴ βιάζονται νὰ βγάξουν ἄδικα συμπεράσματα. Ἡ Ἐγκύκλιος λ.χ. τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα τοῦ 1952 ποὺ παρατίθεται στὰ κείμενα τοῦ κ. Σταυρίδου, ἐκφράζει τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὸν πλοῦτον τὸν ἀσκητικὸν μεγαλεῖον αὐτῆς. Γι' αὐτὸ χρειάζεται μεγάλη προσοχὴ ἀπὸ τοὺς ἐπικριτὰς τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως.

γ) Ἀπὸ τὴν ἄρτια μελέτη τοῦ κ. Σταυρίδου, τὴν ἐκθεση ὄλων τῶν οἰκουμενολογικῶν γεγονότων, τῶν διορθοδόξων συναντήσεων, τῶν πανορθοδόξων διασκέψεων, τῶν διμερῶν θεολογικῶν διαλόγων, ἀναδύεται καταφανέστατα ὁ ἡγετικὸς ρόλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν ἐπαξίων ἐκπροσώπων αὐτοῦ. Πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὀφείλομε ὄλοι μας ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη, ἀφοσίωσιν, μετὰ τὴν βεβαιότητα ὅτι τοῦτο, παρὰ τὴν δοκιμασίαν ἢ δοκιμασίας του, παραμένει «εὐαίσθητον» στὰ θέματα τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ εἶναι ὁ κατεξοχὴν τηλαυγὴς φάρος τῆς.

Τελειώνοντας τὴν παρουσίασιν τῆς μελέτης αὐτῆς, θέλομε νὰ εὐχηθῶμε στὸν συγγραφέα τῆς κάθε εὐλογία ἀπὸ τὸ Θεόν, ὥστε ὅχι μόνον τὸν κλάδον αὐτὸν νὰ θεραπεύει ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὴν ἐπιστήμην τῆς Θεολογίας.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ.

Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, 'Ο Συνοδικός θεσμός εις τὸ Οικουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Θεσσαλονίκη 1986, ἐκδ. οἶκος 'Αφῶν Κυριακίδη, σσ. 695.

'Η ὀγκωδεδαστὴ αὐτὴ μελέτη τοῦ καθηγητοῦ κ. Β. Σταυρίδου προστίθεται στὴ διεθνή βιβλιογραφία τῆ σχετικῆ μετὴν ἔννοια τῆς Συνόδου, ἀποτελεῖ γενικῶς θετικὴ συμβολὴ στὴν κατανόηση τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ, καὶ εἰδικότερα τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ ποὺ λειτούργησε στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Παράλληλα βοηθεῖ τὸν πορευόμενον ὀρθόδοξο κόσμον ν' ἀποδεχθεῖ τὶς ἀποφάσεις τῆς μελετωμένης καὶ συνέλθει 'Αγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας.

Τὸ ἔργο τοῦ καθηγητοῦ Β. Σταυρίδου γιὰ τὸ Συνοδικὸ Θεσμὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἶναι σαφῶς καρπὸς ἐργώδους προσπαθείας πολλῶν χρόνων, «δικτὼ ἐτῶν» ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος (σ. 7). 'Ο ἀναγνώστης ἀντιλαμβάνεται τὴ σοβαρότητα τοῦ ὄλου θέματος καὶ μετὰ ἐνα του μόνο βλέμμα στὴ βιβλιογραφία (σσ. 627-657) τριάντα δηλ. δλόκληρες σελίδες.

Στὴ συγγραφὴ τῆς μελέτης αὐτῆς ὤθησαν τὸ σ. οἱ ἐξῆς λόγοι, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει στὸν πρόλογό του (σ. 7): «α) 'Η ἔλλειψις καὶ ἡ ἀνάγκη διὰ τὴν συγγραφὴν μιᾶς μελέτης ἐπὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τοῦ συνοδικοῦ συστήματος εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. β) 'Η στροφή, ἥτις προβάλλει ἔντονος κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας εἰς τὸ προσκῆνιον τῶν θεολογικῶν συζητήσεων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν συνείδησιν τῆς 'Εκκλησίας, πρὸς τὸν συνοδικὸν θεσμὸν τῆς 'Εκκλησίας. γ) 'Η πνευματικὴ ἰκανοποίησις καὶ τὸ θάμβος, τὰ ὁποῖα προήρχοντο ἀπὸ τὴν ἐμβάθυνσιν τόσο εἰς τὴν ἱστορίαν ὅσον καὶ καθ' ὕλην πρὸς τὸ ὄλον θέμα τὰ ὁποῖα διακατεῖχον τὸν μελετητὴν. δ) Τὸ ἰδιαιτερον ἐνδιαφέρον τοῦ γράφοντος πρὸς τὰς περὶ τὴν 'Εκκλησίαν ΚΠόλεως σπουδὰς, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀνάγκην διὰ τὴν διεύρυνσιν τοῦ ἀντικειμένου ἐρεύνης καὶ διὰ τὴν ἐξέτασιν του ἀπὸ τῶν ἀρχῶν, καὶ ὅχι μόνον ἀπὸ τοῦ 1860, μέχρι τῆς σήμερον».

'Η μελέτη ἀποτελεῖται ἀπὸ Εἰσαγωγὴν, στὴν ὁποία ἐξετάζεται ὁ Συνοδικὸς θεσμὸς γενικῶς. 'Ακολουθοῦν τρία Τμήματα. Στὸ Τμῆμα I, μετὸν γενικὸν τίτλο: Περίοδος βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (- 1453) ὑπάρχουν δύο μέρη. Στὸ Μῆρος Α'. Μερικαὶ Σύνοδοι, ἐξετάζονται τὰ ἐξῆς κεφάλαια: 'Η ἐπαρχιακὴ Σύνοδος. 'Η Σύνοδος διοικήσεως (ἐπαρχίας). 'Η πατριαρχικὴ Σύνοδος. 'Η ἐνδημούσα Σύνοδος. 'Η Μεγάλῃ ἢ Μείζων ἢ Τοπικὴ Σύνοδος. Στὸ Μῆρος Β'. Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, ἐξετάζονται τὰ κεφάλαια: 'Ο θεσμὸς τῆς οἰκουμενικῆς Συνόδου. Αἱ ἐπὶ μέρους Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι. 'Ακολουθεῖ τὸ Τμῆμα II. Περίοδος 'Οθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (1453-1923), μετὰ ἐξῆς κεφάλαια: 'Η ἐνδημούσα Σύνοδος. 'Ο Γεντοντισμός. Οἱ Γενικοὶ κανονισμοί. 'Η ἐπαρχιακὴ Σύνοδος. 'Η Μεγάλῃ ἢ μείζων ἢ τοπικὴ Σύνοδος. Τὸ Τμῆμα III. Περίοδος τουρκικῆς Δημοκρατίας (1923 -) περιλαμβάνονται τὰ κεφάλαια: 'Η 'Ιερὰ Σύνοδος. 'Η ἐνδημούσα Σύνοδος. Αἱ μορφαὶ Συνόδου εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. 'Η 'Αγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδος τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας.

Τέλος, στὸ Παράρτημα τῆς μελέτης συμπεριλαμβάνονται τὰ ἐξῆς θέματα. Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως. Τοποτηρηταὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου (1860-1921). Προεδρευόντες τῆς ἐνδημούσης Συνόδου (1923 -σήμερον), 668 πατριαρχικοὶ ἐπίτροποι (1860 -σήμερον), καὶ πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Λεπτομερὴς ἀνάπτυξη τῶν ἐπιμέρους Τμημάτων μετὰ τὰ κεφάλαιά τους θὰ ἦταν ἔργο δυσχερές. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ μὴ μνημονεύσουμε τὰ παρατιθέμενα πρῶτα βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα, ὅπως εἶναι οἱ Κατάλογοι καὶ οἱ Πηγές, οἱ 'Εγκυκλοπαίδειες, τὰ περιοδικὰ, τὰ 'Εγχειρίδια καὶ τὰ εἰδικὰ ἔργα (σσ. 11-17), ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ ἀναγνώστης παίρνει μιὰ πρῶτη γεύση τῆς σοβαρότητας τοῦ θέματος. 'Ο σ. ἐμφανίζεται πλήρως ἐνημερωμένος μετὴν ἔννοια τῆς συνόδου ἀφοῦ μὲ ἄνεση κινεῖται στὴ διεθνή βιβλιογραφία παραπέμποντας σὲ ἐκκλησιο-

λόγους, ιστορικούς, κανονολόγους καὶ ἄλλους εἰδικούς. Ἐρμηνεύει τὶς ἔθνοιες ἐπαρχιακῆ Σύνοδος, Μεγάλῃ Σύνοδος, Σύνοδος Λιουκίσεως, Σύνοδος πατριαρχικῆ, ἐνδημοῦσα Σύνοδος, Μεγάλῃ Σύνοδος ἢ Τοπικῇ Σύνοδος. Ἐκτενὴς καὶ κατατοπιστικὴ εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων.

Γιὰ τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (1453-1923) ὑπάρχουν ἐνδιαφέροντα κεφάλαια στὰ ὁποῖα ἐκτίθενται ἐξακριβωμένες πληροφορίες γιὰ τὸ πῶς λειτουργοῦσε ἡ ἐνδημοῦσα Σύνοδος, μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες (τόπος συγκλήσεως, πατριαρχικὸς οἶκος, μέλη, πρόεδροι, διάφορα ὄφθικια καὶ ἀξιώματα). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ κεφάλαιο τοῦ Γεροντισμοῦ. Πρόκειται γιὰ σύστημα διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς πλησιοχώρους καὶ τοὺς ἄλλους ἐγκρίτους (μεγάλους δοκοῦντας) πρώτους τῇ τάξει μητροπολίτας, τοὺς καλουμένους γέροντας καὶ λαμβάνοντας ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων» (σ. 553). Στὸ διοικητικὸν σύστημα τοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα ἀπῆλθε μιὰ ἀλλαγὴ. «Τὸ σύστημα τοῦ γεροντισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἴσχυσε ἐπὶ ἓνα αἰῶνα περίπου (μέσα ΙΗ'-ΙΘ' αἰῶνος) ἀντικατεστάθη διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν γενικῶν κανονισμῶν, οἱ ὁποῖοι προητοιμάσθησαν καὶ ἐψηφίσθησαν εἰς τὰ πατριαρχεῖα ὑπὸ τῆς εἰδικῆς ἐθνοσυνελεύσεως, ἀποτελουμένης ἀπὸ κληρικούς καὶ λαϊκοὺς καὶ ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους (1858-1862), λαμβάνοντας τοιοῦτοτρόπως τὴν ἰσχύν νόμου. Οἱ γενικοὶ κανονισμοὶ ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπικύρωσίν των καὶ διεκράτησαν τὴν ἰσχύν των μέχρι τοῦ 1923. "Ὅσα δὲ ἄρθρα των, λόγῳ τῆς ἐν τῷ μεταξύ ἐπεληθούσης πολιτικῆς ἀλλαγῆς, δὲν ἤλλαξαν, ἐξακολουθοῦν νὰ ἐφαρμόζονται μέχρι καὶ σήμερον» (σ. 561). Στὸ τελευταῖο Τμήμα ΙΙΙ, πού ἀναφέρεται στὴν περίοδο τῆς τουρκικῆς δημοκρατίας (1923 -) ὁ σ. ἐξετάζει τὰ ἀφορῶντα στὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ἡ ὁποία ὀνομάζεται «Ἱερά», «ἁγία», ἢ «ἁγία καὶ ἱερά Σύνοδος», στὸν τόπο συγκλήσεως τῆς συνόδου αὐτῆς πού εἶναι πάντοτε τὸ πατριαρχικὸ μέγαρο καὶ σ' ἄλλα. Ὁ κ. Σταυρίδης ἀναφέρεται καὶ στὴν ἐνδημοῦσα Σύνοδο πού εἶναι ἡ δευτέρα μορφή τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ ἀπὸ τὸ 1923 καὶ ἐξῆς στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Αὐτὴ συνέρχεται σὲ δύο περιόδους. α) Κατὰ τὴ χρεῖα τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, καὶ β) σὲ ἔκτακτες περιστάσεις γιὰ σοβαρὰ θέματα.

Κατακλείοντας τὴν ὀγκώδη μελέτη του, ὁ κ. Σταυρίδης ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὴν σύνοδο τῶν ἱεραρχῶν τῆς αὐτονομίου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Φιλανδίας, τὴν ἱερά ἐπαρχιακὴ Σύνοδο τῆς Κρήτης, τὴ Σύνοδο τῶν ἐπισκόπων τῆς ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς (Βορείου καὶ Νοτίου) καὶ μὲ τὶς ἱερὰς Συνάξεις. Ἐνημερωτικὰ καὶ πολὺ ἐπίσης ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα παρατίθενται γιὰ τὴν προετοιμαζομένη Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδο τῆς κατ' Ἀνατολὰς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς καθολικῆς ἐποπτείας τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ καθηγητοῦ κ. Β. Σταυρίδου μποροῦμε νὰ πούμε μὲ βεβαιότητα ὅτι ἔχουμε μιὰ πολὺτιμη συμβολὴ στὴν κατανόηση ὅχι μόνον τοῦ Συνοδικοῦ Θεσμοῦ πού ἴσχυσε στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀκόμα ὄθηγη γιὰ παραπέρα θεολογικὰ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὸ συνοδικὸ θεσμὸ τῆς Ἐκκλησίας.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Σωτηρίου Α. Βαρναλίδου, Ὁ θεσμὸς τῆς χαριστικῆς (δωρεᾶς) τῶν Μοναστηρίων εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἐκδ. «Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν» (Βυζαντ. κείμενα καὶ μελέται 21), Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 255.

Στὶς μέρες μας, πού οἱ σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας εἶναι κάπως τεταμένες λόγω μοναστηριακῶν ἢ ἄλλων κτημάτων τῆς Ἐκκλησίας, μελέτες σὰν αὐτὴ τοῦ Σ. Α. Βαρναλίδου, Ἐπ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀποκτοῦν ἓνα ξεχωριστὸ πρᾶ-

ἴματι ἐνδιαφέρον. Ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ μελέτη, ποὺ στηρίζεται σὲ μιὰ πλατεῖα διεθνῆ βιβλιογραφία, ἐξετάζει τὸ θεσμὸ τῆς χαριστικῆς-δώρεᾶς στὰ χρόνια τοῦ Βυζαντίου. "Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ θεσμὸς αὐτὸς «συνίσταται εἰς τὴν ἀπὸ μέρους τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῆς Πολιτείας ὑπὸ δρους παροχῆν πτωχῶν καὶ ἐγκαταλελειμμένων μοναστηρίων καὶ ἄλλων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων εἰς εὐπόρους χριστιανούς, οἱ ὅποιοι ἀνελάμβανον τὴν ἐπισκευήν, τὴν συντήρησιν καὶ τὴν μέριμναν τούτων» (σελ. 9). Φυσικὰ, πέρ' ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωμένη παρουσίασιν τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ, ὁ κ. Βαρναλίδης ἐξετάζει καὶ κρίνει μὲ ἀυστηρὰ ἐπιστημονικὴ μέθοδο καὶ εὐσυνειδησία τὰ προβλήματα ποὺ ἀναφύονται στὴν ἱστορία σχετικὰ μὲ τὶς μοναστηριακὰς αὐτὰς «μονάδες» καὶ τὶς περιουσίας τους. Βλέπει τὴν καλὴ πλευρά, δηλαδὴ τὴ συντήρησιν καὶ μέριμνα γιὰ τὰ μοναστήρια, μὰ ἐλέγχει καὶ τὶς καταχρήσεις εἰς βᾶρος τῶν Μοναστηριῶν ἀπὸ τοὺς «κακοὺς» χαριστικαροὺς, ἰδίως ἐκεῖνες ἀπὸ διαφόρους ἀύψηλὰ ἱσταμένους» ποὺ δὲν ἀπέβλεπαν παρὰ «εἰς τὴν ἐξασφάλισιν οἰκονομικῶν ὠφελειῶν εἰς τὰ πρόσωπα, εἰς τὰ ὅποια παρεχωροῦντο» (σελ. 241).

Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε, ὅτι ὁ κομψὸς καὶ ὀγκώδης αὐτὸς τόμος τοῦ Κ.Β.Ε. εἶναι μιὰ σπουδαία ἐπιστημονικὴ προσφορὰ στὸν κλάδο τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, τῆς Βυζ. Ἱστορίας καὶ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας γενικώτερα. Συνεχίζει τὶς παλιότερες εἰδικές μελέτες τῶν Ἰ. Μουντζούρη, Η. Ahrweiler, P. Lemerle, J. Darrouzès καὶ ἄλλων ξένων ἑρευνητῶν, καὶ ἀποτελεῖ σύνθεσιν ὅλων τῶν δεδομένων, μὲ παράλληλη καὶ σωστὴ ἀξιοποίηση τῶν πηγῶν καὶ τῆς ὅλης βιβλιογραφίας. "Ἐνα βιβλίον πράγματι ἐπίκαιρον καὶ πολὺ ἐνδιαφέρον, ἰδιαίτερα γιὰ τὶς μέρες μας. Συγχαρητήρια καὶ στὸν ἄξιο συγγραφέα καὶ στὸ Κ.Β.Ε. τῆς Θεσσαλονίκης.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

François Halkin, *Six inédits d'hagiographie byzantine*. Bruxelles 1987 (Subsidia hagiographica, 74), pp. 197.

Ὁ πολυγραφώτατος, καὶ χαλκέντερος ὄντως, π. Halkin μᾶς προσφέρει, μὲ τοῦτο τὸν κομψὸ τόμο, ἄλλο ἓνα ἔργο, πολύτιμο γιὰ τὴν Ἀγιολογία. Πρόκειται γιὰ ἕξι ἀνέκδοτα κείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Βυζαντίου, ποὺ ἐνδιαφέρουν ἰσάριθμες περιπτώσεις: α) Ἐγκώμιον τῆς ἁγίας Ὠραιοζήλης ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου (BHG 2180), β) Μαρτύριον τῶν ἁγίων Φιλεταίου καὶ Εὐβιάτου (BHG 1515α), γ) Ἀθλησις τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Ἀλφιοῦ, Φιλαδέλφου, Κυρίνου καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς (BHG 62ε), δ) Βίος καὶ μαρτύριον καὶ θαύματα τῆς ἁγίας παρθενομάρτυρος Κικιλίας καὶ τῶν σὺν αὐτῇ ἁγίων μαρτύρων (BHG 283ε), ε) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀρέθα καὶ τῶν σὺν αὐτῷ καὶ τῶν ἐπὶ χώρας πραχθέντων διήγησις (μετάφρ. τοῦ BHG 166), καὶ στ) Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Ἀθανασίας καὶ μερικὴ τῶν αὐτῆς θαυμάτων διήγησις (BHG 180). "Ὅλα τὰ κείμενα ἔχουν προικισθεῖ μὲ εἰσαγωγικά σημεῖωματα, ὅπου δίνεται καὶ ἡ βιβλιογραφία, μὲ τὴν ἀπαραίτητη ἀναδρομὴ στὴν παράδοση τῶν χειρογράφων, μὲ συντόμια μὰ καὶ σαφήνεια. Ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρῶτον καὶ τὸ τελευταῖον, τὰ κείμενα συνοδεύονται καὶ ἀπὸ μιὰ ὥραια μετάφρασιν στὴ γαλλικὴ γλῶσσα, γιὰ ὅσους δυσκολεύονται νὰ κατανοήσουν τὰ βυζαντινὰ κείμενα. Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς μερικὰ μικρολάθη τυπογραφικὰ, ἢ ὅλη ἔκδοσιν φέρνει τὴ σφραγίδα τῶν ἐπιμελημένων ἐκδόσεων τοῦ π. Halkin καὶ, γενικώτερα, τῶν ἀγιολόγων Βολλανδιστῶν, στοὺς ὁποίους τόσα πολλὰ ὀφείλει ἢ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς Ἀγιολογίας.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἀντωνίου Ε. Ἀλυγιζάκη, Ἡ ὀκταηχία στὴν Ἑλληνικὴ Λειτουργικὴ Ὑμνογραφία, Ἐκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 320.

Πάντοτε οἱ διδακτορικὲς διατριβὲς παρουσιάζουν ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἐπειδὴ οἱ συντάκτες τους —κυρίως νέοι ἐπιστήμονες— διαπραγματεύονται πρωτότυπα καὶ πολλὰς φορὲς ἄγνωστα ἐντελῶς θέματα. Ὅμως, ὅταν οἱ διδακτορικὲς διατριβὲς ἔχουν μουσικολογικὸ καὶ ὑμνογραφικὸ θέμα εἶναι διπλᾶ ἐνδιαφέρουσες, γιὰτὶ σ' αὐτὸ τὸ χῶρο ἔχουμε ἀκόμη πολλὰ βήματα νὰ κάμουμε, γιὰ νὰ φύγουμε ἀπὸ τὴ σχεδὸν νηπιακὴ ἡλικία τῆς ἔρευνας στὴ χώρα μας. Γιὰ ὅσους φαίνονται κάπως αὐστηρὲς αὐτὲς οἱ ἀπόψεις, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ δεῖξουμε τὴ φτώχεια, ποὺ ὑπάρχει στὴ σχετικὴ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Μὲ τὰ παραπάνω θέλω νὰ ὑπογραμμίσω τὴν ξεχωριστὴ χαρὰ μου γιὰ τὴν καινούργια ἐργασία τοῦ γνωστοῦ μουσικολόγου κ. Ἀντ. Ἀλυγιζάκη, μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ὀκταηχία στὴν ἑλληνικὴ λειτουργικὴ ὑμνογραφία», ποὺ εἶναι ἡ διδακτορικὴ του διατριβὴ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης. Χωρὶς νὰ μειώνεται ἡ ἀξία τῶν συμβουλῶν τῶν δύο ἄλλων Καθηγητῶν τῆς Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ παρουσία σ' αὐτὴ τοῦ εὐφύμους γνωστοῦ στοῦς ἐπιστημονικοὺς κύκλους τῶν βυζαντινολόγων Καθηγητοῦ κ. Ἰ. Μ. Φουντούλη προκαταλαμβάνει εὐχάριστα τὸν ἀναγνώστη: ὁποῖοι, φυσικὰ, δὲν ἀπογοητεύεται καὶ φτάνει εὐχαριστημένος στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὅπως οἱ πλείοντες στὰ πελάγη φτάνουν στὸν εὐδίο λιμένα (κατὰ τὰ ἐπιγράμματα τῶν ἀντιγραφῶν τῶν χειρογράφων κωδίκων).

Ὅσοι ἀπὸ μιὰ μᾶλλον σύντομη Εἰσαγωγή (σελ. 13-17) —τῆς ὁποίας ἀρκετὰ στοιχεῖα θὰ εἶχαν τὴ θέση τους πρὶν ἀνετα στὸν Πρόλογο— ὁ σ. μᾶς δίνει ἕξι κεφάλαια, ἰσοζυγιασμένα καὶ ἰσοροπημένα, ὅπου ἐρευνᾷ τὸ ὅλο θέμα τῆς Ὀκταηχίας μὲ τὰ φιλολογικὰ-ὑμνογραφικὰ καὶ τὰ μουσικολογικὰ προβλήματα. Πολὺ σωστὰ ὁ σ. ἀποφεύγει τὰ σκοτεινὰ κάπως —σὲ πολλὰ σημεῖα— χωράφια τῆς ὑμνογραφίας, μιά ποὺ μᾶς λείπουν οἱ πλήρεις κριτικὲς παρουσιάσεις ἢ ἐκδόσεις τῶν κειμένων, βάσει τῶν χειρογράφων κωδίκων· κ' ἐπίσης, ὀρθὰ ἐπιμένει στὴν ὅσο γίνεται βαθύτερη κ' ἐξονυχιστικώτερη ἔρευνα τῶν μουσικολογικῶν δεδομένων, γιὰτὶ ἐκεῖ κυρίως μᾶς δίνονται ἀύθεντικὲς πράγματι δυνατότητες γιὰ τὴν ἐξέταση τῆς γενέσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ὀκταηχίας τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας. Ὁ σύνδεσμος λόγου καὶ μέλους εἶναι ἄρρηκτος, ἀλλὰ τὸ βᾶρος πέφτει πρὶν πολὺ στὸ μέλος. Τὴ μελέτη τῶν πηγῶν αὐτῆς τῆς μουσικῆς παραδόσεως ἐπεχειρήσαν κι ἄλλοι ἐρευνηταί, ἀλλὰ ὄχι μὲ τόση πληρότητα, οὔτε σὲ τόσην ἔκταση. Ἡ κριτικὴ βάσανος, στὴν ὁποία ὑποβάλλει ὁ σ. τὰ ὡς τώρα δεδομένα γιὰ νὰ προχωρήσει περαιτέρω εἶναι ὄντως ἀξιώπινα. Καὶ δὲν ἀγνοεῖ οὔτε τὴν παλαιότερη, οὔτε τὴ σύγχρονη διεθνῆ βιβλιογραφία, ὅπως δείχνουν οἱ σελ. 298-310, καί, ἰδιαίτερα, οἱ πυκνὲς ὑποσημειώσεις στὰ κεφάλαια τοῦ ἔργου.

Στὰ τρία πρῶτα κεφάλαια (Τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως — Συμβολισμοὶ καὶ μορφολογικὲς προϋποθέσεις καὶ Ἱστορικοφιλολογικὲς μαρτυρίες), ἔχουμε μιὰ ἱστορικο-φιλολογικὴ ἀνίχνευση τῶν πηγῶν τῆς ὀκταηχίας, ὥσπου νὰ φτάσουμε στὴ Δαμασκηνικὴ μορφή. Στὰ ὑπόλοιπα τρία κεφάλαια (Χειρόγραφη παράδοση — Λειτουργικὰ βιβλία καὶ Σύγχρονη Λειτουργικὴ πράξις) βρίσκουμε τὴν ἔκφραση τοῦ συστήματος τῆς ὀκταηχίας στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξι τῆς ἐκκλ. μουσικῆς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Στὸ Παράρτημα (σελ. 220-240) ἐκδίδονται μερικὰ σημαντικὰ (ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα) κείμενα, σχετικὰ μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ σ., καὶ μιὰ μακρὰ σειρά πινάκων (σελ. 241-290), κυρίως ἀπὸ ἀνθολογίες καὶ θεωρητικὰ μουσικὰ χειρόγραφα. Ἡ ὅλη ἐργασία κλείνει μ' ἓναν Ἐπιλογο-Συμπεράσματα τῆς ἐρεῦνης, μιὰ περιληψὴ στ' ἀγγλικά, ἐκτενῆ βιβλιογραφία (ὅπως ἦδη σημειώθηκε) καὶ λεπτομερῆ καὶ πολὺ χρήσιμα Εὐρητήρια.

Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο, τέτοιες ἐργασίες στὸ χῶρο τῶν θησαυρῶν τῆς παραδόσεώς μας,

νά εἶναι τυπωμένες καὶ μὲ τὸν παραδοσιακὸ-πολυτονικὸ τρόπο. Ἄλλά, «οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον». Εὐτυχῶς, πού τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ κείμενα τοῦ Παραρτήματος δὲν εἶναι μονοτονικὰ τυπωμένα.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1453-σήμερον)*, Ἐκδοτικὸς Οἶκος ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 407 + 73 εἰκόνες.

Ὁ συγγραφέας τοῦ παρόντος βιβλίου εἶναι γνωστὸς στοὺς ἡμετέρους, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἄλλοδαποὺς θεολογικοὺς κύκλους γιὰ τὸ σοβαρὸ, ἐγκυρο καὶ πολὺπλευρο ἔργο του τὸ ἀναφερόμενο στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ, βέβαια, γιὰ τὴν πολὺχρονη διδασκαλία του στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, τελευταία δὲ καὶ στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὅπου διδάσκει ὡς ἐπισκέπτῃς καθηγητῆς. Θὰ ἔλεγε, μάλιστα, κανεὶς ὅτι ὁ καθηγητῆς κ. Βασίλ. Θ. Σταυρίδης συνδυάζει τὴν παρουσία του στὴν ἐλληνικὴ (καὶ βυζαντινὴ) συμπρωτεύουσα ὄχι μόνον μὲ τὴν διδασκαλία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν συγγραφικὴ παραγωγή, ἀφοῦ τὸ παρὸν ἔργο εἶναι τὸ δεύτερο κατὰ σειρὰν πού ἐκδίδεται ἐδῶ στὴν Θεσσαλονίκη — εἶχε προηγηθεῖ, πρὸ ἔτους περίπου, ἡ ὠραία ἐκείνη μελέτη του γιὰ τὸν Συνοδικὸν Θεσμὸν εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, πού ἐξέδωκε ὁ ἴδιος ἐκδοτικὸς οἶκος τῶν εὐσεβῶν ἀδελφῶν Ἀναστασίου καὶ Δημητρίου Κυριακίδη.

Ἡ παρούσα ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἶναι δευτέρα ἀπὸ μιὰν ἀποψη, ἀφοῦ ἡ πρώτη εἶχε δημοσιευθεῖ πρὸ εἰκοσαετίας στὴν Ὀρθοσκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια ἡ δεύτερη, πάντως, αὐτὴ ἔκδοσις εἶναι διπλάσια σὲ ἀριθμὸν σελίδων σὲ σχέση μὲ τὴν πρώτη. Θὰ πρέπει, ἐπίσης, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἔκδοσις αὐτὴ συνεχίζει, τρόπον τινά, τὴν ἀντίστοιχὴ τοῦ Μητροπολίτου Ἡλιούπολεως καὶ Θείρων Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, τ. Α', πού καλύπτει τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἡ ὅποια εἶδε, καὶ αὐτὴ, τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἀπὸ τὸν παραπάνω ἐκδοτικὸ οἶκο ὡς β' ἔκδοσις πρὸ ἔτους (ἡ πρώτη ἔκδοσις: Ἀθήνα 1953).

Ἡ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ κ. Βασίλ. Θ. Σταυρίδου ἀποτελεῖ τὴν πρώτη συνθετικὴ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τῆς ἱστορίας τοῦ σηπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἔρχεται ὡς ἐπιστέγασμα τῶν ἐρευνῶν μιᾶς ἀνεπανάληπτης πλειάδος μελετητῶν του, ὅπως ὁ Μαν. Γεδεών, ὁ Ξεν. Σιδερίδης, ὁ Βασ. Μυστακίδης, ὁ Καλλίνικος Δελικάνης, ὁ Ἰωακείμ Φορόπουλος, ὁ Σάρδewan Γερμανός, ὁ Ἡλιούπολεως Γεννάδιος.

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ κ. Βασίλ. Θ. Σταυρίδου χωρίζεται σὲ δύο μέρη· τὸ πρῶτο μέρος καλύπτει ἡ ἐξιστόρηση τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν δεδομένων γύρω ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, ἀπὸ τὴν Ἄλωση ἕως τὸ ἔτος 1923· τὸ δεύτερον ἀπὸ τὸ 1923, ἔτος ἐγκαθίδρυσης τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας, ἕως σήμερον.

Πρῶτο Μέρος. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο, πού τιτλοφορεῖται Ἐκκλησιολογία καὶ Πολιτεία ὁ συγγρ. ἐξετάζει ὅσα ἐπακολούθησαν μετὰ τὴν Ἄλωση· προνόμια, πατριαρχικὴ δικαιοδοσία, ἐξισλαμισμοί, θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἐμφάνιση Φαναριωτῶν, σημασία Χάττι Σερῆχ τοῦ Γκιουλχανέ καὶ Χάττι Κουμαγιούν, Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία, προνομιακὸ ζήτημα. Τὸ δεύτερο κεφάλαιο, ἀφιερωμένο στὴν Ἱεραποστολὴν ἐρευνᾷ τὴν ἱεραποστολικὴν φάση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μὲ κύριον ἐκφραστὴν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν τὸν

Κοσμά τὸν Αἰτωλό. Στὸ τρίτο κεφάλαιο διαβάζουμε γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ τὶς ἀρχαῖες ἀνατολικὰς ἐκκλησίες, ὅπου, ἀφοῦ γίνεται μιὰ γενικὴ θεώρηση τῶν σχέσεων μετὰ τὸ παρελθόν, ἐξετάζεται ἡ νεότερη κατάστασις τῶν σχέσεων αὐτῶν. Πολύπλευρο εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ περιέχεται στὸ τέταρτο κεφάλαιο γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησίαν, γιὰ τὴν θέσιν τῶν Ὀρθοδόξων στὶς ρωμαιοκαθολικὰς χώρας· ἐξίσου ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ τὸ πέμπτο κεφάλαιο, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸν Προτεσταντισμὸν· ὀρθόδοξοι προτεσταντίσαντες, ἢ ἀλληλογραφία τῶν Τυβιγγίων θεολόγων μετὰ τὸν Ἰερεμία Β', καὶ, βέβαια, τὸ μέγα θέμα ἂν ἐκαλβίνισε ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ὅπου προβάλλεται ἡ ὀρθὴ ἀποψη δτι: (ὁ Λούκαρις) κατεδεικνύετο περισσότερον ἐνδοτικὸς πρὸς αὐτοὺς (τοὺς Προτεστάντες) εἰς τὰ ζητήματα τῆς πίστεως, ἐνῶ ἐναντι τῶν Ὀρθοδόξων παρέμενε ὁ ὀρθόδοξος πρωθιεράρχης (σ. 41), ἀποτελοῦν θέματα ἐξετάζόμενα στὸ κεφάλαιο αὐτό. Στὸ ἴδιον αὐτὸ κεφάλαιο μελετῶνται οἱ σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Μοραβῶν, ἢ δραστηριότητα τῆς βιβλικῆς Ἐταιρείας μετὰ τὶς μεταφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸν ἐπιχειρούμενον προσηλυτισμὸν. Ἐξετάζεται, ἐπίσης, ὁ ἐκκλησιολογικὸς χαρακτήρας τῶν Προτεσταντῶν καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῶν μυστηρίων τους. Τὸ ἕκτο κεφάλαιο ὁ συγγρ. τὸ ἀφιερώνει στὶς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ τοὺς Ἀγγλικανούς, τὸ ἕβδομο μετὰ τοὺς Παλαιοκαθολικούς, ἐνῶ τὸ ὄγδοον στὴν ἀντίδρασίν του ἀπέναντι στὶς αἰρετικὰς κακοδοξίας, τὶς θρησκευτικὰς εἰρήδες καὶ τὰ σχίσματα: στὸ ὄγδοον αὐτὸ κεφάλαιο ἐξετάζονται οἱ περιπτώσεις τοῦ πανθειστῆ λογίου Ἰωαννικίου Καρτάνου, τοῦ Ματθαίου ἐκ Μελενίκου, τῶν καλβινιζόντων Θεοφίλου Κορυδαλλέως, Ἰωάννη Καρυοφύλλη καθὼς καὶ τὸ θεολογικὸν ἔργον τοῦ Γεωργίου Σουγδουρῆ, τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη· ἐξετάζονται, ἀκόμη, καὶ τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ἔριδα γύρω ἀπὸ τὸν Ἀναβαπτισμὸν τῶν Λατίνων καὶ τῶν Ἀρμενίων, τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων καὶ τὴν καίρικὴν διδασκαλίαν. Στὸ ἕνατο κεφάλαιο ὁ καθηγητὴς κ. Βασίλ. Θ. Σταυρίδης μελετᾷ τὸ Σύστημα Διοικήσεως, τὸ σύστημα δηλ. μετὰ τὸ ὁποῖον προχώρησε, σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν διοίκησίν του, τὸ Πατριαρχεῖο καθόλη τὴ δύσκολη, ἀλλὰ καὶ περιλαμπρῆ, ἱστορικὴ πορεία του: "Ἐγγραφα - Κείμενα - Πηγαι" στὴ συνέχεια παρατίθενται οἱ ποικίλες ὀνομασίες, μετὰ τὶς ὁποῖες ἐμφανίζεται τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μέσα στὸν χρόνον, ὁ τρόπος ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου, ἡ ἐνδυμασία του, οἱ φύλακές του, ἡ κατοικία του, ἡ καθιερωμένη θεία λατρεία, οἱ περιπτώσεις χηρείας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, τὰ διάφορα ὀφρῖκα καὶ ἀξιώματα. Εἰδικότερος λόγος γίνεται γιὰ τὸν ρόλον τοῦ Συνοδικοῦ θεσμοῦ, τῆς Ἐνδημούσης Συνόδου, τοῦ Γερωντισμοῦ, τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν, τῆς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου, τῆς Μεγάλης (Μείζονος ἢ Τοπικῆς Συνόδου) στὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας. Στὸ ἴδιον αὐτὸ κεφάλαιον τὸν συγγραφέα ἀπασχολοῦν τὰ οἰκονομικά, ἡ δικαστικὴ ἐξουσία, οἱ διαφορὲς ἐπιτροπές, οἱ ἐσωκατάκοιλοι κληρικοί, τὰ γραφεῖα, ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Στὸ δέκατο κεφάλαιον ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὶς Διορθόδοξες Σχέσεις, στὸ ἑνδέκατο γιὰ τοὺς Ἐπισκόπους, ἐνῶ στὸ δωδέκατον γιὰ τὸν Ἰερὸ Κλήρον καὶ στὸ δέκατον τρίτον γιὰ τὸν Μοναχισμὸν· στὸ κεφάλαιον αὐτὸ ὁ συγγραφέας ἀναζητεῖ τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ἐκλογὴν, τὴν ὀνομασίαν, τὴν χειροτονίαν, τὰ ἔσοδα, τὶς προϋποθέσεις, τὸ σύστημα διοικήσεως κ.λπ. τῶν ἀναφερομένων στὰ κεφάλαια αὐτὰ ἀνωτέρων ἢ κατωτέρων κληρικῶν. Τὸ δέκατον τέταρτον κεφάλαιον κάνει λόγον γιὰ τὰ συστατικά τῆς Θείας Λατρείας (Τέχνη, Ναοδομία, Ζωγραφικὴ, Ξυλογλυπτικὴ, Κώδωνες), τὶς ἀκολουθίας, τὸ Ἁγιολόγιον, τὶς παρατηρούμενας, ἐνίοτε, παρατυπίαι, τὸ Ἡμερολόγιον. Τὸ δέκατον πέμπτον κεφάλαιον εἶναι ἀφιερωμένον στὸν Χριστιανικὸν βίον (στὰ μελανὰ σημεῖα ἐξαιτίας τῆς ἀρνητικῆς συμπεριφορᾶς ἐνίων ὀρθοδόξων, στὶς νηστείας, στοὺς τέκτονες, στὴν φιλανθρω-

πία κλπ.), ἐνῶ τὸ δέκατο ἕκτο κάνει λόγο γιὰ τὰ Γράμματα (τὰ σχολεῖα, τὶς βιβλιοθήκας, τὰ ἀρχεῖα, τὰ τυπογραφεῖα, τὴν θεολογία, τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν 15ο αἰ. ἕως τὸν 206).

Δεύτερο Μέρος. Θυμίζουμε ἐδῶ ὅτι τὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Βασίλ. Θ. Σταυρίδου ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τὸ 1923 ἕως σήμερα ἢ καλύπτεται τὴν πορεία του μέσα στὴν νέα τάξη πραγμάτων πού ἐπέβαλε ἡ ἐπανάσταση τοῦ Κεμάλ. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ νέα, πλέον, σχέση Ἐκκλησίας - Πολιτείας, ὅπου τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο θεωρεῖται πρόσωπον δημοσίου δικαίου «ἐμφανίζον τὴν μορφήν μιᾶς ἐλευθέρως Ἐκκλησίας μέσα εἰς ἕν λαϊκιστικὸν θρησκευτικῶς ἀδιάφορον κράτος...» Στὸ δεύτερο κεφάλαιο ἐξετάζονται Ἡ Ἱεραποστολὴ, πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ, τώρα, δυναμικώτερα, στὸ τρίτο ἡ Διοργανώσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Πατριάρχης, Συνοδικὸς Θεσμός, Ἐνδημοῦσα Σύνοδος, Μορφὰ Συνόδων εἰς τὰς Ἐπαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, πατριαρχικὸ γραφεῖο, ἡ μεγάλη πρωτοσυγκελλία, οἱ ἐνορίες τῆς ἱερᾶς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁφθίαια, ἐπαρχίες), Στὸ τέταρτο κεφάλαιο ἐρευνῶνται οἱ Διορθόδοξες Σχέσεις, στὸ πέμπτο παρατίθεται ὁ ρόλος τῆς Ἱεραρχίας, Κλήρου καὶ Μοναχισμοῦ, στὸ ἕκτο ἡ Θεολογία, στὸ ἕβδομο ὁ χριστιανικὸς Βίος. Τὸ ὄγδοο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ γράμματα ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται στὶς ἱερατικὰ καὶ θεολογικὰ σχολές, στὸ κέντρο καὶ ἰδρύματα τοῦ Πατριαρχείου, στὶς βιβλιοθήκας καὶ στὰ ἀρχεῖα του, στὰ περιοδικὰ πού ἐκδίδει, στοὺς συγγραφεῖς πού συνδέθηκαν μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὴν ἐργογραφία τους. Τὸ ἕνατο κεφάλαιο μιλεῖ γιὰ τὶς βιβλιοθήκας πού λειτούργησαν μετὰ τὴν ἄλωση, τοὺς βιβλιοθηκάρχους, τοὺς δωρητὲς, τὰ ἀρχεῖα καὶ τοὺς ἀρχειοφύλακες. Τὸν συγγραφεὺς ἀπασχολεῖ, ἐπίσης, στὸ δέκατο κεφάλαιο, ἡ Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης: καθηγητὲς, πρόγραμμα, μαθητὲς, σημασία καὶ προσφορά της στὴν Ἐπιστήμη καὶ στὴν Ὁρθοδοξία. Τὸ ἕνδεκατο κεφάλαιο ἐξετάζει τὶς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μὲ τὶς ἄλλες ἀρχαῖες ἀνατολικὰς ἐκκλησίες καὶ τὶς ἐπιμέρους σχέσεις του μὲ τοὺς Ἀρμένιους, τοὺς Ρωμαιοκαθολικούς, τοὺς Παλαιοκαθολικούς, τοὺς Ἀγγλικανούς, τοὺς Προτεστάντες καὶ τὶς συναφεῖς συνόδους πού μελέτησαν μὲ ποικιλία διαχριστιανικῶν σχέσεων. Ἐνα ἀπὸ τὰ κεφάλαια πού ἔχει ἀπασχολήσει εἰδικώτερα τὸν καθηγητὴ κ. Βασίλ. Θ. Σταυρίδη εἶναι οἱ σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὸ εὐρὸ φάσμα τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως: ἐδῶ τὸ θέμα αὐτὸ ἐξετάζεται στὸ δωδέκατο κεφάλαιο (ἐγκλίσις, παράγοντες, ἱστορικὸ συνεργασίας, συνέδρια, εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα πού τὸν ἀπασχολοῦν στὸ κεφάλαιο αὐτό).

Ἀκολουθεῖ τὸ Παράρτημα, ὅπου ὁ συγγραφεὺς παραθέτει πατριαρχικὰ κατὰ λόγον, τὰ ὀνόματα δηλ. τῶν Πατριαρχῶν ἀπὸ τὸ 1453 ἕως σήμερον, ἀπὸ τὸν Γεννάδιο Β' Σχολάριο ἕως τὸν σημερινὸ Δημήτριον. Ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα συνοδικῶν τίτουλαριῶν, μητροπολιτῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ μητροπολιτῶν ἐφesusαζόντων στὰ ἐξωτερικὸν, Συνοδικῶν Ἐπιτροπῶν, προσωπικοῦ συνοδικοῦ γραφείου, ἰδιαιτέρου πατριαρχικοῦ γραφείου, προσωπικοῦ τμήματος Μεγάλης Πρωτοσυγκελλίας, Μεγάλης Ἀρχιδιακονίας κλπ. στὴ συνέχεια παρατίθενται τὰ ὀνόματα τῶν Μητροπολιτῶν τοῦ Πατριαρχείου στὴν Τουρκία, Ἑλλάδα, τῶν Μονῶν καθὼς καὶ τῶν ἐπαρχιῶν πού λειτουργοῦν στὸ ἐξωτερικόν, ἀλλ' ὑποκειμένων στὸ Πατριαρχεῖο. Τὴν ἐργασία κλείνει λεπτομερέστατος βιβλιογραφικὸς κατάλογος καὶ ἀλφαβητικὸ εὑρετήριο.

Ἡ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ κ. Βασίλ. Θ. Σταυρίδου εἶναι εὐπρόσδεκτη ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ἀποτελεῖ μιὰν ἐνδιαφέρουσα σύνθεσιν.

τῆς νεώτερης καὶ σύγχρονης ἱστορίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἔπου ἀναλύονται σπουδαῖα κεφάλαια τῆς ἱστορίας του, καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα, λόγω τῆς ἰδιαίτερης σημασίας του, θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο ξεχωριστῆς μονογραφίας. Εἶναι, ἐπίσης, ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον τὸ βιβλίον αὐτὸ καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι δίδει τὴν νεώτερη ἱστορία τοῦ Πατριαρχείου μεθοδικά, προσκόμζοντας νέα στοιχεῖα ἢ ἐπισημαίνοντας τὴν σημασία ὀρισμένων πτυχῶν τῆς δραστηριότητός του στὴν εὐρύτερη προοπτικὴ τῶν ποικίλων σχέσεών του μὲ παράγοντες, κράτη, ἄλλες ἐκκλησίες κ.ο.κ. Πολὺ χρήσιμὴ εἶναι καὶ ἡ παρατιθέμενη βιβλιογραφία. Ἐν ὀλίγοις, ἡ τελευταία αὐτῆς ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ κ. Βασίλ. Θ. Σταυρίδου εἶναι ἔργο χρήσιμο τόσο γιὰ τὸν ἐπιστήμονα καὶ γιὰ τὴν φοιτητὴ, ὅσο καὶ γιὰ τὸν προβληματισμένο ἀναγνώστη ποὺ προσβλέπει στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὡς πρὸς τὴν κορυφὴ τῆς Ὀρθοδοξίας: Ἦταν μάλιστα πολὺ εὐτυχῆς ἡ συγκυρία ποὺ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐμφανίσθηκε κατὰ τὶς ἡμέρας τῆς ἐπισκεψῆς στὴν Ἀθήνα τῆς Α. Θ. Παναγιώτητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Δημητρίου.

A. E. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Research Guide to Philosophy. By Terrence N. Tice and Thomas P. Slavens. Sources of Information in the Humanities, No. 3. Chicago: American Library Association, 1983, pp. 608.

The present volume is an extremely useful tool for the student and scholars in their research and study of philosophy. I would emphatically state that the book fulfills its purpose set forth for the series which «... is to help humanists, librarians, students...» (p. XI).

The volume is divided into three parts. The first part deals with the history of philosophy: General histories; ancient or Greek classical history including Socrates, Plato, Aristotle and Hellenistic philosophy; medieval philosophy, the Renaissance and the Reformation; the history of philosophy of the seventeenth, eighteenth, nineteenth and twentieth centuries as well as British and American philosophy in the twentieth century; pragmatism, Marxism, existentialism, phenomenology; Hermeneutics and critical, theoretical philosophy. The second part discusses the several areas of philosophy such as contemporary philosophical inquiry, epistemology, linguistic philosophy, metaphysics, philosophy of mind, philosophy of action, axiology, ethics, Philosophy of science, philosophy of history, social-political philosophy, philosophy of law, aesthetics, philosophy of religion, philosophy of psychology, and philosophy education. The last part includes reference works in philosophy such as bibliographies, dictionaries, encyclopedias, directories, handbooks, dissertation indexes, and series.

After each section a brief bibliography is included to help the reader further research the topic under discussion. It also includes author-title and subject indexes to make it easier for the user to research the desired area of interest.

The book is well written and well organized and is an indispensable guide to the study of philosophy. It includes all aspects of philosophy.

The study of philosophy is valuable in all the areas of the humanities, especially in the study of religion and theology. The present volume opens the way to the understanding of all aspects of speculative knowledge that sharpens the intellect and informs the human mind. Enthusiastically I recommend this volume to the beginning student in philosophy and theology as well as to the advanced for their bibliographic resources in philosophy and for expanding their humanistic education.

Rev. GEORGE C. PAPADEMETRIOU